

غزالی دن صدرايا فلسفه و حکمت (وحدت وجود و وحدت شهود) (وارليقدا بيرليک و سئزگیده بيرليک)

اسماعيل جفرلی

بسم الله الرحمن الرحيم

غزالی دن صدرا یا فلسفه و حکمت

(وحدت وجود و وحدت شهود)
(وارلیقدا بیرلیک و سئزگی ده بیرلیک)

From Ghazali to Sadra, philosophy and theosophy
The unity of existence (pantheism)
and
the unity of intuition

ترجمه و تدوین (چئویرن و آرتیرمالار یازان)

اسماعیل جفرلی

سومرنشر

۱۳۹۹

عنوان و نام پدیدآور	غزالی، ابن صدرایا فلسفه و حکمت (وحدت وجود و وحدت شهود) / ترجمه و تدوین (چنوبیرن و آرتیرمالار یازان) اسماعیل جعفرزاده (جفرلی).
مشخصات نشر	تبریز: سومر نشر، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	۵۲۰ ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۸۷۸۸-۴۲-۳ : ۷۰۰,۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست	فیا
یادداشت	کتاب حاضر از منابع مختلف گردآوری، ترجمه و نقد و بررسی شده است.
یادداشت	کتابنامه: ص. ۵۰۸-۴۹۹.
یادداشت	نماینه.
موضوع	صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ ق. -- فلسفه
موضوع	Sadradding shirazi, Mohammad ebn Ebrahim-- Philosophy
موضوع	وحدت وجود (فلسفه اسلامی)
موضوع	(Panttheism (Islamic philosophy*
شناسه افزوده	جعفرزاده، اسماعیل، ۱۳۴۶ -، مترجم
رده بندی کنگره	BBR ۱۱۲۳
رده بندی دیویی	۱۸۹/۱
شماره کتابشناسی	۶۰۵۴۸۸۱



نام کتاب : غزالی، ابن صدرایا فلسفه و حکمت (وحدت وجود و وحدت شهود)

نویسنده : از غزالی تا صدرایا فلسفه و حکمت (وحدت وجود و وحدت شهود)

ناشر : اسماعیل جفرلی (جعفرزاده).

ناشر : سومر نشر (sumernashr@gmail.com, yahoo.com)

لیتوگرافی و چاپ، صحافی : چاپ روز.

نوبت چاپ و تیراژ : چاپ اول بهار ۱۳۹۹، ۲۰۰ جلد.

قطع کتاب و تعداد صفحه : وزیری، ۵۲۰ صفحه.

مرکز پخش : تبریز، انتشارات سومر نشر، تلفن تماس: ۰۹۱۴۳۱۱۲۶۸۰

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۸۸-۴۲-۳

بهاء : ۷۰۰۰۰ تومان.

صفحه	فهرست
۹	پیشگفتار
۱۵	قیساتمالار (اختصارات) و یازیلیش طرزی
۱۶	تقدیر و تشکر
۱۷	اؤنسۆز
۲۳	۱. بۆلۆم
۲۳	۱- کلاسیک اسلامی فلسفه
۲۴	۱-۱- اسلام فلسفه سینین دوغوشونا تاثیر ائدن فاکتورلار
۲۶	۱-۲- شرق ده اسلام فلسفه سی، الکندی
۲۸	۱-۳- ابوبکر محمد ابن زکریا الرازی
۲۹	۱-۴- فارابی، ایکینجی اؤیرتمن ویا معلم ثانی
۳۴	۱-۵- ابن سینا
۴۰	۱-۶- ابوریحان محمد ابن احمد البیرونی الخوارزمی
۴۴	۲. بۆلۆم
۴۴	۲- اسلامی فلسفه نین دیره نیش دؤورو
۴۴	۲-۱- غزالی
۵۵	۲-۲- غرب ده اسلام فلسفه سی
۵۶	۲-۳- ابن رشد
۵۹	۲-۴- اشراق فلسفه سی
۶۱	۲-۵- کلاسیک اسلامی فلسفه نین سون فیلسوفو سؤهره وردی
۷۶	۲-۶- تهافت التهافت و حکمت الاشراق کتابلاری نین یازیلما تاریخلری
۷۸	۲-۷- ابن عربی
۸۴	۳. بۆلۆم :
۸۴	۳- فلسفه نین هزیمتی و ادبیاتدا یانسیماسی
۸۴	۳-۱- فلسفه- بیلم و عاغل قارشی تیلغی و فلسفه نین هزیمتی

- ۸۶ ۲-۳- تهاؤت الفلاسفه نین ییغجام شکیلده محتواسی
- ۸۹ ۳-۳- ابن رشد
- ۹۲ ۴-۳- غزالی- ابن رشد ارتباطیندا فرقلیلیکلر
- ۱۰۱ ۵-۳- فلسفه- ییلیم قارشیتی آخیملار و غزالی نین سمبوللوغو
- ۱۰۳ ۶-۳- فلسفه- عاغل قارشیتلیغی نین ادبیاتا یانسیماسی
- ۱۱۸ ۴. بؤلوم
- ۱۱۸ ۴- وحدت وجود و وحدت شهود
- ۱۱۸ ۴-۱- کلاسیک اسلامی فلسفه، و فلسفه و حکمتین، اسلام دونیاسیندا قدری
- ۱۲۰ ۴-۲- وحدت وجود قاورامی نین اورتایا چیخیش زامانی
- ۱۲۲ ۴-۳- وحدت وجود اصطلاحی نین مختلف دوشونورلرجه معنالاری
- ۱۲۵ ۴-۴- وحدت وجود اصطلاحی نین یئددی تورلو معناسی
- ۱۲۷ ۴-۵- تصوّف- ون گلشیمه دؤنملری
- ۱۲۹ ۴-۶- ابن عربی و مایستر اکهارت نظرینده وحدت وجود
- ۱۳۸ ۴-۷- وحدت وجود گؤروشونون عنصرلاری و ارکن دوغوملو وحدت وجود
- ۱۴۰ ۴-۸- وحدت وجود گؤروشونون تاریخسل دؤنملری
- ۱۴۱ ۴-۸-۱- ایلکین ویا گرچکچی وحدت وجود
- ۱۴۳ ۴-۸-۲- حلولچو وحدت وجود
- ۱۴۶ ۴-۸-۳- عرفانچی وحدت وجود
- ۱۵۲ ۴-۸-۴- جبرچی وحدت وجود
- ۱۵۳ ۴-۸-۵- اؤزگورلوکچو وحدت وجود ویا واراوولوشچو وحدت وجود
- ۱۶۲ ۴-۸-۶- وحدت شهود ویا شهودچو وحدت وجود
- ۱۶۴ ۴-۸-۷- تشکیکچی وحدت وجود
- ۱۶۹ ۴-۸-۸- انسانجیل وحدت وجود ویا ائلشدیرل وحدت وجود
- ۱۷۲ ۴-۹- عرفانچی وحدت وجود و وحدت شهودون ائلشدیریسی

۵. بؤلوم ۱۷۹
- ۵-۱- ادبیات دا ملامیلیک حرکتی ۱۷۹
- ۵-۲- ملامی لیگین ائلئشدریسی ۱۸۴
- ۵-۳- آیریلیقچی آخیم و ادبیات دا یاراتدیغی ساپمالار ۱۸۷
- ۵-۴- بللی کسیملرین ساپمالارینی بوتون توپلوما عاید ائتمه خسته لیگی ۲۱۰
۶. بؤلوم ۲۲۲
- ۶-۱- چاغداش فلسفه، ائلئشدریل رئالیسم و بیلیمسل بیلگی ۲۲۲
- ۶-۱- یئنی دنیا گؤروشلری و پارادایملار ۲۲۲
- ۶-۲- تجروبی و آشقین (استعلایی ویا متعالی) ایدئالیسم و رئالیسم و ائلئشدریل رئالیسم ۲۲۳
- ۶-۳- رئالیست اونتولوژی نین تورلری ۲۲۷
- ۶-۴- بیلگی لنمه نین یوللاری ۲۳۲
- ۶-۵- بیلگی بیلیمی تورلری ۲۳۳
- ۶-۶- ائلئشدریل رئالیسم ۲۴۱
- ۶-۷- شرق و غرب فیلسوفلاری آراسیندا آپاریلان ظاهری مقایسه لر ۲۶۲
۷. بؤلوم ۲۶۳
- ۷-وجودچولوق (اصالت وجود) ۲۶۳
- ۷-۱- صدرا و متعالیه حکمت حاقدا قیسا بیلگی ۲۶۳
- ۷-۲- ماهیت و وجودون اعتباریلیگی و اصالتی حاقدا گؤروشلر ۲۶۵
- ۷-۳- وجود اصالتی حاقدا صدرانین قانیتی ۲۶۷
- ۷-۴- وجودون اعتباریلیگی حاقدا اشراق شیخی نین قانیتلاری ۲۶۸
- ۷-۵- وجودون اصالتی و ماهیتین اعتباریلیگی حاقدا برهان و ائلئشدریلری ۲۷۲
- ۱- هلیه بسیطه قضیه سینین برهانی ۲۷۳
- ۲- تشخص برهانی ۲۷۶
- ۳- حضوری بیلیم برهانی ۲۸۲

- ۲۸۳ ۴-خارجی ائتگی برهانی
- ۲۸۴ ۵-فرقلی و متباین ماهیتلر و بیرلیک مسئله سی برهانی
- ۲۸۵ ۶-۱-ک قانیتلار
- ۲۸۷ ۶-۷-صدراچیلارین ماهیت و وجود اصلاتی نی اثباتلاما یؤنتملری
- ۲۸۷ ۷-۷-صدراچیلارلا گۆره فارابی و سؤهره وردی وجود اصلتینه اینانیردی!
- ۲۹۳ ۷-۸-اشراق شیخی ماهیت-وجود قاوراملارینی اعتباری بیلر
- ۲۹۴ ۷-۹-اصلت وجود، صدرا اؤنجه سی حکیملرین باخیشیندا
- ۲۹۹ ۷-۱۰-گزیستانسیالیسم و صدرانین وجود اصلتی تئوریزی
- ۳۰۳ ۸. بؤلوم
- ۳۰۳ ۸-تشکیک وجود/وجوددا تشکیک
- ۳۰۳ ۸-۱-متعالیه حکمتین تشکیک وجود حاقدا تئرمینلری
- ۳۰۵ ۸-۲-خاصی تشکیک حاقدا اؤرنکلر
- ۳۱۲ ۸-۳-وجودون خاصی تشکیکی نین اثباتی حاقدا قانیتلار
- ۳۱۶ ۸-۴-تشکیکین ضابطه سی
- ۳۲۰ ۸-۵-عرضی تشکیک:
- ۳۲۲ ۸-۶-وجود تشکیکینده تشکیک
- ۳۲۲ ۸-۷-تشکیک حاقدا تناقض لار
- ۳۲۶ ۹. بؤلوم
- ۳۲۶ ۹-جوهری حرکت
- ۳۲۶ ۹-۱-جوهری حرکت حاقدا تئرمینلر
- ۳۲۸ ۹-۲-جوهری حرکتین قانیتلاری
- ۳۲۹ ۹-۲-۱-اسفاردا (فصل ۲۶) جوهری حرکت اوچون قانیتلار
- ۳۳۱ ۹-۲-۲-ایلک قانیت: ماده و صورتین گوج یئترسیزلیگی و اعلی مبدأ:
- ۳۳۶ ۹-۲-۳-ایکینجی قانیت: علیت یاساسی

- ۳۳۹ ۹-۲-۴- اوچونجو قانیت، تشخص اولاراق مکان دلیلی
- ۳۴۰ ۹-۲-۵- دؤردونجو قانیت، تشخص اولاراق، زامان و تدریجی ألْهُصُول دلیلی
- ۳۴۱ ۹-۲-۶- بئشینجی قانیت، شخصی وجود بیرلیگی دلیلی
- ۳۴۱ ۹-۲-۷- آلتینجی قانیت، کوون و فساد ابطالی
- ۳۴۲ ۹-۲-۸- یئددینجی قانیت، غایه لیک دلیلی
- ۳۴۳ ۹-۳- موضوعون قالیجیلیق شُبْهه سی» (بقاء موضوع شُبْهه سی)
- ۳۴۵ ۹-۴- اشتداد جوهری و اشتداد وجودی و ائلششدیریسی
- ۳۴۸ ۱۰. بؤلوم
- ۳۴۸ ۱۰- علیت (ندنسللیک)
- ۳۴۸ ۱۰-۱- تعریفلر
- ۳۵۲ ۱۰-۲- صدرانین علیت حاققیندا اوچ آشامالی باخیشی
- ۳۵۷ ۱۰-۳- گرچک عالمده علیت یاساسینین اؤنملی خصوصیتی
- ۳۵۸ ۱۰-۴- غیرتامه علتین، قیسملری
- ۳۶۰ ۱۰-۵- آیریلیقچی کسیملرجه علیتین یوخ ساییلماسی مسئله سی
- ۳۶۴ ۱۱. بؤلوم
- ۳۶۴ ۱۱- وجود رابط
- ۳۶۴ ۱۱-۱- تئرمین لر:
- ۳۶۹ ۱۱-۲- صفت-رابطه، قانون مسئله سی و وجود رابط
- ۳۷۳ ۱۱-۳- باغلانتی (رابطه) مسئله سی
- ۳۷۴ ۱۱-۴- قانون مسئله سی
- ۳۷۷ ۱۱-۵- ریاضی مسئله سی
- ۳۸۰ ۱۱-۶- پلاتون و ایدئالارا تاپینماق و حکمتچیلر
- ۳۸۹ ۱۱-۷- صدور- ابداع و صادر- مصدر مسئله سی
- ۳۹۰ ۱۱-۸- سوئیوت ویا گرچک بیر یاراتیق اولاراق «وجود رابط»

- ۳۹۴ ۱۱-۹-معقولات
- ۴۰۱ ۱۲. بؤلوم
- ۴۰۱ ۱۲-حضورى بيلم و عرفانى شهود
- ۴۰۱ ۱۲-۱-حضورى بيلم ين تاريخى گنچميشى
- ۴۰۳ ۱۲-۲-حضورى بيلم ندير؟
- ۴۰۸ ۱۲-۳-حضورى بيلم ين اوزلليكلرى
- ۴۱۱ ۱۲-۴-حضورى بيلم ين نوعلارى، قايناق يازيلاردا
- ۴۱۵ ۱۲-۵-حضورى بيلم ين وارليغينين ثبوتو حاقددا قايناق يازى لار
- ۴۱۷ ۱۲-۶-حضورى بيلم ين معرفت بيلمى جهتيندن ايشه يارارليغى
- ۴۲۰ ۱۲-۷-حضورى بيلم ين سورونلارى
- ۴۲۴ ۱۲-۸-حضورى بيلم، بيلم سانيلابيليرمى؟
- ۴۲۶ ۱۲-۹-صدرايا گوره حضورى بيلم همان شهودى بيلم دير:
- ۴۳۶ ۱۳. بؤلوم
- ۴۳۶ ۱۳-نفس و عاقل و معقول بيرليگى
- ۴۳۶ ۱۳-۱-مختلف فيلسوفلار جا نفس ين تعريفى
- ۴۴۱ ۱۳-۲-نفس ويا عقل ين ائوريم آشامالارى و ايلگىلى تئرمينلر
- ۴۴۲ ۱۳-۳-جسمانى معاد
- ۴۴۷ ۱۳-۴-عاقل و معقول بيرليگى
- ۴۵۵ ۱۳-۵-تضاييف قانيتى
- ۴۵۸ ۱۳-۶-صدراچيلاردا قوتساللاشديرما مسئلهسى
- ۴۶۲ ۱۴. بؤلوم: سوزلوک
- ۵۰۷ ۱۵. بؤلوم : قايناكلار (منابع مورد استفاده)
- ۵۱۵ ۱۶. بؤلوم : آدلار ديزينى (فهرست اعلام)

پیشگفتار

مطمئناً هر کسی کتاب حاضر را مشاهده نماید اولین سوالی که به ذهنش خواهد رسید این خواهد بود که لزوم نوشتن آن چیست و چرا بزبان ترکی آذربایجانی نوشته شده است. اجمالاً باید گفت که اولاً کتابی با محتوای مطالب فلسفی عرفانی تصوّفی بویژه حاوی افکار غزالی صدرایی، در این زبان بسیار نادر و کم می باشد، و این کتاب می تواند بخشی از چنین نیازی را بر آورده نماید. از طرف دیگر، بنده احساس نمودم خواندن کتابهای موجود ترجمه شده فارسی نیز برای علاقه مندان، سهولت آنچنانی ندارد. بدین سبب تلاش نمودم هم آرا و افکار موجود در زمینه اندیشه غزالی صدرایی را در اینجا جمع کنم و در عین حال نقد و بررسی هایی که در دوره اخیر در ارتباط با این جهان بینی ها ارائه گردیده ضمیمه کنم، تا خواننده بتواند مجموعه نوشته های ایجابی و سلبی را یکجا ملاحظه نماید.

در این کتاب ابتدا اجمالی از آرا و نظرات فیلسوفان کلاسیک اسلامی ارائه می گردد و سپس به دوران نزولی فلسفه در جهان اسلام و انعکاس آن بر ادبیات اشاره می شود و در این راستا چگونگی بوجود آمدن نظریه وحدت وجود و تبدیل آن از یکطرف به وحدت شهود و اصالت وجود با محتوای تشکیک وجود و تشّان صدرایی و از طرف دیگر چرخش آن به «وحدت وجود انسان محور» در بین بعضی عارفان و ادیبان ترکان آذربایجان مورد کنکاش قرار میگیرد. در فصول بعدی ضمن اشاره به جهان بینی ها و روشهای فلسفی علمی در جهان معاصر، به نکات مهم فلسفه و حکمت صدرایی پرداخته می شود در این راستا، نظریه های اصالت وجود، تشکیک در وجود، حرکت جوهری، علیت و وجود رابط، و نهایتاً علم حضوری و نفس و موضوع اتحاد عاقل و معقول و عالم و معلوم مورد مذاقّه قرار می گیرد. در بخش انتهایی یکی از مهمترین یافته های ملاصدرا، یعنی موضوع «جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء بودن نفس» مورد مباحثه قرار می گیرد، در پایان کتاب تلاش گردیده بعضی اصطلاحات ویژه حکمت صدرایی و فلسفه اسلامی شرح داده شود، نهایتاً فهرست اعلام جهت بهره گیری بهتر از کتاب آورده شده است.

-فلسفه میدان و ساحت عقل و عقلگرایی است، بدین سبب هیچ فیلسوفی و هیچ کسی از حکما گرفته تا معروفترین افراد و شاعران ظاهراً مصون نیز، از نقد و بررسی برکنار نخواهند بود، طبعاً تنقیدها می‌توانند گاهی مثبت و یا منفی باشند، بعضاً اساس فکری شخص مورد تنقید زیر سوال برده می‌شود. طبعاً همین موضوع می‌تواند موجب انکشاف و تبادل بیشتر اندیشه‌ها گردد.

شاید در این ارتباط بهترین نظر را فیلسوف بزرگ معاصر کارل پوپر^۱ در مورد افلاطون و دیگران داده است، البته منظور این نیست که مشابَهتی را تداعی کنیم بلکه تأکید بر اینست که تنقید اندیشمندانی مثل علامه طباطبایی و یا جناب دینانی و جناب مطهری^۲ بر دیگر افراد همفکر و یا غیر همفکر، طبیعت عقلگرایی و عامل پیشرفت قدم به قدم فکر و اندیشه است. کارل پوپر^۳ در مقدمه کتاب «جامعه باز» در نقد اندیشمندان گذشته چنین می‌نویسد:

«من این کتاب را در ۱۹۳۸ شروع کردم بیشتر کتاب در زمانی نوشته شده که هنوز نتیجه جنگ (بین الملل دوم) بی‌قین معلوم نبود، و این روشن می‌کند که چرا لحن بعضی از نوشته‌های من این است. در این کتاب کوشیده‌ام نشان دهم که این تمدن هنوز تکانی را که در زایش بر آن وارد آمده بتمام پشت سر نگذاشته‌است، یعنی انتقال یا گذر از «جامعه قبیله‌ای tribalism» یا «جامعه بسته closed society» (همراه با تسلیم در برابر نیروهای جادویی و ساحرانه و با تفکر قوم برگزیده the choozen people) به «جامعه باز open society» که قوای آدمی را آزاد می‌کند. همت در این کتاب بر کمک به فهم ما از تمامیت خواهی و اهمیت معنای مجادله همیشگی با آن مقصود است. و همچنین هدف انتقاد از آن دسته فلسفه‌های اجتماعی است که مسئولیت مخالفت گسترده با امکان اصلاحگری به گردن آنهاست و قویترین آنها را اصالت تاریخ (historicism) نام نهاده‌ام». (ماخذ: کتاب جامعه باز و دشمنان آن، تلخیص از دیباچه چاپ اول و دوم، کارل پوپر^۴).

اگر بخواهیم نمونه‌ای در این راستا بیاوریم، به عنوان مثال، صدرا با توجه به تاویل و تفسیر خاصی که از نوشته‌های فلاسفه مشاء داشتند فکر می‌کردند آنها نیز به اصالت وجود قائل هستند در حالیکه اندیشمندانی یافت می‌شوند که با این نظر مخالفت می‌کنند، این موضوع عیناً در مورد اینکه شیخ اشراق سهروردی، که وجود را اعتباری دانسته و اصالت را به ماهیت می‌

دهد نیز صادق است، صدرا با این تفکر که شیخ اشراق، اصالت را به ماهیت می دهد، در بخش زیادی از نوشته هایش به تنقید از او می پردازد، و در واقع تفکر فلسفی خود را در این راستا تنظیم می کند، در حالیکه با استناد به نوشته های بسیاری از پژوهشگران، شیخ اشراق هیچ وقت به اصالت ماهیت اعتقادی نداشته است، یعنی اگر صدرا چنین تثبیتی را مقبّل می شد چه بسا در نحوه تنظیم نقد و بررسی های خود، تغییراتی را میداد، البته این حرف بدین معنا نیست که او به جهان بینی دیگری می گرایید، بلکه منظور اینست، این موضوع می توانست در جهت مثبت و یا منفی در تنظیم نوشته هایش تاثیر بگذارد.

— به عنوان مثال آقای ابراهیمی دینانی^۱ با این گروه هم عقیده شده چنین می نویسد:

«صدرالمآلهین پس از اینکه از طریق هدایت الهی به کشف اصل اصالت وجود نائل می شود، از همین دیدگاه به بررسی آثار فلاسفه می پردازد و چنین می اندیشد که حکمای مشائی نیز به اصالت وجود و اعتباری بودن ماهیت قائل بوده اند. ولی حقیقت این است که مسئله اصالت وجود و اعتباری بودن ماهیت بطور صریح و آشکار در آثار فلاسفه مشائی مطرح نبوده و نسبت دادن این نظریه به آنان، آنهم بطور قطع و یقین، خالی از اشکال نیست. [ماخذ ۳۴]

آقای دینانی^۱ چنین ادامه می دهد:

«مسئله اصالت وجود یا اصالت ماهیت به این صورت که باید یکی از این دو اصل پذیرفته و دیگری رد شود، پیش از میرداماد و صدرالمآلهین مطرح نبوده است. بهمین جهت است که بسیاری از متفکران بر حسب مورد و مقام، سخنانی گفته اند که با اصل اصالت ماهیت سازگار است. ولی همین اندیشمندان در موارد دیگر بگونه ای سخن می گویند که جز با پذیرش اصل اصالت وجود نمی توان از صحت آن سخن به میان آورد. (ابراهیمی دینانی، غلامحسین، «اصالت وجود»، نیایش فیلسوف، ص ۴۲۹ - ۴۲۵).» [ماخذ ۳۴].

و یا استاد مطهری^۱ در این مورد چنین نظری دارد: «این نکته که همیشه به شیخ اشراق نسبت می دهند که شیخ اشراق اصالت ماهیتی بوده است به یک معنا درست است ولی به یک معنای دیگر درست نیست. اگر کسی خیال کند که این مسئله برای شیخ اشراق مطرح بوده است که از این دو ما باید یکی را انتخاب کنیم، درست نیست در هیچیک از کتابهای شیخ اشراق چنین

مسئله‌ای مطرح نیست که آیا وجود اصیل است یا ماهیت؟ ولی شیخ اشراق مسئله را بشکل دیگر طرح کرده است که لازمه حرفش را اینچنین گرفته‌اند.

شیخ اشراق یک بحثی را مطرح کرده تحت عنوان: «فی عدم زیاده الوجود علی الماهیه فی الخارج»، یعنی در خارج وجود و ماهیت دو چیز نیست، اول فرض کرده است که ماهیت عینیت دارد و آن وقت برای وجود عینیتی زائد بر ماهیت قائل نیست. او دیگر فکر نکرده است که در اینجا به یک شکل دیگر می‌شود مسئله را طرح کرد، یعنی این مسئله برایش مطرح نبوده است که ما از وجود و ماهیت برای یکی عینیت قائل شویم و برای دیگری ذهنیت و اعتباریت. [ماخذ شماره ۳۲، ملاصدرا و اصالت وجود، محمد محمدرضایی، مقاله ۲، دوره ۲، شماره ۴ - شماره پیاپی ۱۶۷۸، بهار ۱۳۸۵، دکترای فلسفه و کلام، از دانشگاه تربیت مدرس تهران سال ۱۳۷۸، و دارای تحصیلات حوزه‌وی.]

-شکی نیست علامه طباطبایی بزرگترین فیلسوف معاصر آذربایجان و طبیعتاً ایران می باشد، علامه زمانی به ترویج و دفاع از فلسفه پرداخت که عیناً زمان صدرالمتهلین، مخالفهای زیادی با آن می شده است ولی علامه توانست این سد محکم چند عصری غیر قابل نفوذ را بشکند و طلسم ناصحیح ضد فلسفی و ضد عقلانیت را درهم بشکند، و بار کهنه و بی بار بسیار سنگینی را از این فضای حاکم بر عالم فلسفه و علم بردارد، و از این نظر جامعه عقلگرایی ایران و جامعه فلسفه و علم، بنوعی مدیون فداکاری های او هستند، و همچنین علامه دین بزرگی را بر گردن روشنفکران دین پژوه دارد که آنها را از فضای تنگ عرف و سنت به فضا دنیای باز جهانی رهنمون نموده است. البته این مطلب به معنی نیست که ما دیگر راهمان باز است و با خیال آسوده می توانیم فلسفه و علم را انکشاف دهیم مطمئناً راه بسیار پر فراز و نشیبی در مقابل جامعه عقلگرا وجود دارد. و این راه، فداکاریهایی بیشتری را نیز طلب خواهد کرد.

برای اینکه اهمیت موضوع را متوجه باشیم اشاره به مشکلاتی که چه در زمان ملاصدرا و چه در زمان علامه طباطبایی گریبانگیر این گونه افراد بود، موضوع را روشتر خواهد نمود.

مجله «حوزه» در یکی از مصاحبه ها چنین می نویسد: مشهور است آیت الله بروجردی با حکمت و فلسفه مخالف بوده است، از این روی از علامه طباطبائی می خواهد درس اسفار را

تعطیل کند، یکی از افراد صاحب نفوذ چنین می گوید: رفتیم ... گفتیم: آقا این چه تصمیمی است؟! فلسفه علمی است که دانشگاههای دنیا روی آن حساب می کنند. فقه و اصول ما، موضوعش امور اعتباری است.

فرمودند: «من هم قبول دارم. خودم فلسفه خوانده‌ام؛ ولی چه کنم؟! از یک طرف برخی از طلبه‌ها این حرفها را هضم نمی کنند، از این روی به انحراف کشانده می شوند؛ من خودم در اصفهان کسی را دیدم که «أسفار» را زیر بغلش گرفته بود، می گفت: من خدا هستم! دیگر اینکه خیلی از آقایان اعتراض می کنند و مرتب فشار می آورند. گفتیم: پس معلوم می شود شما با فلسفه مخالف نیستید؛ بلکه با نشر و پخش این حرفهای درویشی مخالفید! فرمودند: «بله. اگر بشینند خوب درس بخوانند طوری نیست.»

گفتم: من «إشارات» شروع می کنم. علامه طباطبائی را هم قانع می کنم که «شفا» شروع کنند. ایشان فرمودند: «علامه رضایت نمی دهد. حرف مرا قبول ندارد.»

گفتم: آقا این چه حرفی است! ایشان نسبت به شما احترام می گذارند. خودم «إشارات» شروع کردم. به منزل مرحوم علامه طباطبائی رفتم، ایشان مریض بود. جریان را عرض کردم ایشان فرمودند: نه، من «أسفار» را ترک نمی کنم. با شاگردهایم از قم می روم به کُوشْکُ نُصْرَت. گفتم: آقا این چه سخنی است! شما «شفا» را شروع کنید، به مناسبت نظریه‌های خود را نیز بگوئید. مرحوم علامه پذیرفت. وقتی این خبر را به آیت الله بروجردی دادم خیلی خوشحال شدند. در هر حال آیت الله بروجردی، در ابتدا با تدریس علنی اسفار، اظهار مخالفت کردند اما در ادامه نظر خود را اعمال نکردند و مرحوم علامه طباطبائی، سالهای سال به تدریس علوم فلسفی پرداختند. [http://askdin.com/thread]

در زمان صدرای نیز کم و بیش چنین فضایی حاکم بود، خصوصا محدودیتی که علیه فلسفه و علم از زمان غزالی و فخر رازی و ابن عربی و جامی، و در واقع مجموعه‌ی عرفانی صوفیانه ایجاد شده بود همچنان ادامه داشت، و با آنکه صدرای جهان بینی مبتنی بر وحدت وجود مشابه ابن عربی، و وحدت شهود نزدیک به افکار عالم ربّانی را پی ریزی می نمود باز مورد آزار

اذیت این مجموعه قرار می‌گرفت و با تدریس او به بهانه‌های مختلف مخالفت می‌شد و او را متهم به انواع کارهای غیر اخلاقی می‌نمودند.

استاد مطهری^۱ در این ارتباط چنین می‌نویسد: [محور جهان بینی عرفانی «وحدت وجود» است. عرفا راز خلقت جهان را به «تجلی» تعبیر می‌کنند و معتقدند که جهان از عشق بوجود آمده و عالم را فقط یک تجلی می‌دانند و آیه شریفه «و ما امرنا الا واحده، القمر ۵۰» را به همین معنا تعبیر کرده‌اند، عرفا علیت را نمی‌پذیرند زیرا معتقدند علت و معلول در جایی است که ثانی برای حق وجود داشته باشد. و خلقت را باید به تجلی و متجلی، ظهور و مظهر، تعبیر کرد (استاد مطهری، ۱۳۷۳: ۸۴-۱۲۰)] [ماخذ شماره ۱۴۳، فصلنامه عرفان اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۴۷، بهار ۹۵]. در این راستا ذکر این نکته لازم است که صدرالمتألهین نیز در اسفار چهارگانه نهایتاً به تئوری تشأن و تجلی می‌رسد و جهان بینی خود را با عرفان همساز و هم‌نوا می‌کند.

در واقع سبب این مخالفتها از منظر فلسفی نبود، بلکه از این نظر بود صدرا افکار و اندیشه‌های تصوفی عرفانی وحدت وجود و شهود غزالی-ابن عربی^۲ را در شکل و شمایل نسبتاً مدرن فلسفی و به تعبیری لبس بعد اللبس ارائه می‌داد، و در واقع با توجه به گذشت زمانی طولانی، صدرا به این نتیجه رسیده بود که دیگر قالب‌های قدیمی عرفانی استحکام و برازندگی مناسبی را در مقابل، اندیشه‌های معاصر نخواهند داشت، و آنها را باید در قالبی جدیدتر ارائه نمود.

به عبارتی دیگر این مجموعه ندانسته کاری میکردند عملاً به ضرر خودشان تمام میشد ولی طبعاً چنین ناسازگارها موقتی هستند و معمولاً هر کس بویژه در صورت پویا بودن خیلی زود به منافع تاریخی طبقاتی خود پی می‌برد، و چنین نیز شد. و صدرا به تدریس مشغول گردید. و در همین راستا به روایتی، مجلسی^۳ در حدود ۱۳ سالگی از ملاصدرای شیرازی اجازه ی روایت گرفت [فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۳۸۰] [ماخذ: (تاریخ فلسفه در اسلام، ج ۱ ص ۴۹۶، انتشارات سمت، تهران. هانری کربن، ص ۱۸۴. <http://askdin.com/comment/652045>]

اسماعیل جفرلی، زمستان ۱۳۹۸

قیساتمالار (اختصارات) و یازیلیش طرزی

بو کتابدا قیساتمالار ان آرز سایدادیر، و نادرا ایشله دیلمیشدیر، بونلارین لیسته سی بنله دیر:

ح. : حضرت. (ع) : علیه السلام. م. : میلادی. هـ. : هجری.

ص. : صفحه. صدرا. : صدرالدین شیرازی، صدرالمآلهین

—سایلی لارین سونونداکی، نقطه علامتی، او سایلی نی ترتیبی حالته سالار: مثلاً: «۱۵. صفحه = ۱۵ینجی صفحه»

اوخونمالیدیر. ویا : «۵. قاینق = بشینجی قاینق». «۱۱۹۲. ایل = ۱۱۹۲ینجی ایل». ویا «۹. قرن = ۹ونجو قرن». «۱۱.

یوزایل = ۱۱ینجی یوزایل». «۲. ایل = ۲ینجی ایل».

{...}: قاینق کتابلارین متنی، ایکی آکولاد آراسیندا وئرلیدیر.

[قاینق ۱۱۰]: قاینق سایلی سی، ایکی کروش آراسیندا اشاره اولونوبدور.

[...]: کروش ایچینده اولان یازی، قاینق متنین اصلینده اولمایارق، چئورین [جفرلی] طرفندن آرتیریلیمیشدیر.

—۱۰/۴. بو سایاقدان یازیلان ساییلار ترتیبه هجری و میلادی ایللرینه اشاره ائدیر، آیری مثال. ۹۱۲/۳۰۰.

—سؤزجو کلدن سونرا (*) علامتی نشان وئیری بو سؤزون آنلامی سؤزلوکده گلیدیر.

آذربایجان تورکجه سینده سسلی و سسسیز حرفلرین یازیلیش طرزی

آذربایجان تورکجه سینده سسلی حرفلرین یازیلیشی: (سؤزجو کلرین باشیندا) : Aa، او، Oo، او، Öö، او، Uu، او، Üü،

ای، ای، İi. (سؤزجوک آراسی و سونو): Aa، آ، آ، Ee، ای، /ه/، /ه/، Öö، و، Uu، و، Üü، ی، ی، İi.

آذربایجان تورکجه سینده سسسیز حرفلرین یازیلیشی: ب، Bb، پ، Pp، ت، Tt، ث، Ss، ج، Cc، چ، Çç، ح، Hh، خ، Xx،

Dd، Zz، ر، Rr، ز، Zz، ژ، Jz، س، Ss، ش، Şş، ص، Ss، ض، Zz، ط، Tt، ظ، Zz، ع، Ğğ، ف، Ff، ق، Qq،

ک، Kk، گ، Gg، ل، Ll، م، Mm، ن، Nn، و، Vv، ه، Hh، ی، Yy

آذربایجان تورکجه سینده سسلی حرفلر اوچون مثاللار

سسلی حرف	مثال	سسلی حرف	مثال
Aa، آ، آ	آنا، آتا، آلتی (۶)	او، و، o	اوخ، اون (۱۰)
ا، ه، e	اریک، گله جک، دوه، سککیز (۸)	او، و، ö	اوردک، دورد (۴)
ائ، ئ، Ee	ائو، گونئی، یئددی (۷)	او، و، u	اولدوز، اوتوز (۳۰)
ای، ی، İi	ایشیق، قالین، آلتی (۶)	او، و، ü	اورک (قلب)، اوچ (۳)
ای، ی، İi	ایکی، ایش، مین (۱۰۰۰)	—	—

بو کتابدا تورکجه سؤزجوکلر فونئیک یازیلیمیشدیر، آیینما سؤزلر و خصوصاً عربجه کلمه لر اصلی دیله

اولدوغو کیمی وئرلیمیشدیر، البته هجا آرتیمی ویا هجا دوشومو اولان لغتلر، ویا آیرد ائدیلمه سی لازم

گورون بنزر کلمه لر، تورکجه یه اویقون فونئیک یازیلیمیشدیر.

تقدیر و تشکر

-ایلیک تشکرو، «انجمن فلسفه و فلسفه ورزی تبریز/ تبریز فلسفه و فلسفه چی لیک درنگی» نه بورجلویام، خصوصا درنگین قوروجولاری جناب دکتر امید و جناب دکتر پیکانی بئله بیر مجموعه یاراتدیقلاری اوچون تقدیره لایقیدیلر، بو آرادا جناب دکتر مردانه وار دان دا بیر چوخ شئی اؤیرندییم اوچون تشکر ائدیرم.

-ایکینجی تشکرومو سوْنای موسسه سینده و صائب تبریز کولتور ائوینده اشتراک ائدنلره و بو یئرلرین قوروجولارینا بورجلویام، اونلار مختلف اوتوروملاردا منیم فیکیرلریمی سونماقدا و اونلارین یثکونلاشدیریلماسیندا یاردیمجی اولوبلار.

-نهایتا ایچینه یاشادیغیم خالق دان و اونلاردان الهام آلدیغیم اوچون تشکر ائدیرم، اومود ائدیرم بو یازیلار آزدا اولسا بعضی مبهم نقطه لرین آیدینلانماسینا سبب اولسون.

اؤنسۆز

آذربایجان تورکجه سینده کتاب و یازی، غزالی-صدرا فلسفی گۆروشو و داها دوغروسو حکمتچی گۆروشو حاقدا، دئمک اولار یوخ درجه ده دیر، ائله بوندان دولایی بو موضوع اوچون اولدوقجا گئیش و قاپساملی بیر یازی یازماغی بئینیمه قویدوم، بو کتابی یازماغا، بیر ایلدن آرتیق تامام واخت اوغراشدیم، اومود ائدیرم بو دیلده اوخویانلار اوچون یارارلی اولسون. بونو نظرده توتار ساق کی، فلسفی گۆروشلرین بوشلوغو اولان اوزون بیر دؤنمه، یازیلاتلار، بللی بیر دوغرولتودا اولان فیکیرلری اؤزونده عکس ائتدیریدی و او بیر گۆروشلره آچیق ساحه بوراخیلیردی؛ بوجور کتابلارین لزومو داها چوخ حس اولونور. بو یازیدا تلاش ائتمیشم بو زمینه ده اولان گۆروشلری هم ایجابی و هم سلبی بیچیمده بیر یشره توپلامیش اولام.

کتابین ایلک بؤلوملرینده، کلاسیک اسلامی فیلسوفلارین گۆروشلری، خصوصاً ده فلسفه نین هزیمت دؤرونده اولان گۆروشلری، وئریلمیشدیر. آردیجا بو دؤنمین باسقیجی فیکیرلرینین ادبیات دا تاثیر، و بو ساحادا اورتایا چیخان بیر سیرا ساپمالار آچیقلا نیشدیر. سونراکی بؤلومده، وارلیقدا بیرلیک گۆروشو، اونون مختلف قوللاری، خصوصاً ده هانسی ندنلردن دولایی سئزگیسل بیرلیگی گۆروشونه، و عین حالدا آذربایجان تورکلری ایچینده اولان انسانجیل وحدت وجود گۆروشونه دؤنوشدویو تشریح اولونار.

سونراکی بؤلومده قیسا شکیلده چاغداش فلسفی و بیلمسل گۆروشلر و یؤنتملر وئریلندن سونرا، وجودچولوق (اصالت وجود) نظریه سی و گۆروشو وئریلیر. بو دوغرولتو دا اصالت وجود، وجوددا تشکیک، جوهری حرکت، ندنسللیک/علیت، و وجود رابط، و نهایتاً حضوری بیلم، و نفس و عاقل و معقول و عالم و معلوم بیرلیگی قونولاری اله آلینار. و سونوندا صدرانین بولقولاریندان اولاراق «نفسین جسمانیه الحدوث و روحانیة البقاء اولماسی» مسئله سی وئریلر. سون بؤلومده غزالی صدرا حکمتینده ایشله نن بیر سیرا اؤنملی تئرمینلر شرح اولونموش. و نهایتاً قایناقلا و آدلار دیزینی وئریلمیشدیر.

بیلیندی کی، فلسفه ساحاسی عاغیل، عاغیلساللیق و عاغیلچیلیق دان عبارت دیر، بو ساحادا هئچ بیر فیلسوف، و ظاهرده توخونولماز گۆرونن هئچ بیر قوتسال شخص و ادیب، ائلشیدیریدن اوزاق

توتولاماز. طبیعتا ئلئشديريلر بعضا مثبت و بعضا منفى اولاييلرلر. و حتى ممكندور بيرينين دونيا گؤروشلرينين تمللرى سورقوسولا چكىلسين، و البته بو يول يۇنتمله دوشونجه نين ايلرله مهسى اورتايا چىخار.

شايد بو حاقدا ان آيدين سؤزو، چاغداش بؤيوك فيلسوف و فيزيكىچى اولان كارل پوپئر ده گؤره بيليريك، او كتابى نين (آچىق توپلوم و دوشمانلار) اولينده بئله يازار:

«اگر بو كتابدا بعضى بؤيوك دوشونجه صاحيبلىرى ئلئشديريليب و يا اونلار اوچون بير پارا آغير سؤزلر دئيلىب، اصلا هدف اونلار كىچىتمك دئيىل، اگر اويقارليغيميزين دوام تاپماسينا اينانيرساق، بؤيوك آداملارلا آشورى سايقى گؤسترمه يى و يئرسيز سكوت آليشقانليغىنى بوراخمالى يىق، بؤيوك انسانلار بؤيوك يانليشلىقلاردا انده بيلرلر، و عموما اونلارلا قارشى دوران انسان، چوخ آز اولار، اونلارلى ئلئشديرمكله، ائيله يه بيليريك، داها آغير تفرقه لرى و دوشونجه ميراثى ميزين آرادان گتتمه سينين اؤنونه گئچك، و بو كتابين اورتايا قويماغا چاليشديغى بودوركى، گئچميشين ان بؤيوك اؤندرلريندن بعضى لرى، عاغلا و اؤزگورلويه قارشى اؤته دن برى سوره گلن [سؤروب گلن] سالديرينى دستكله ميشلر. من بو كتابى ۱۹۳۸ ده باشلاديم، او زامان ساواشين (ايكىنجى دونيا ساواشى نين) سونوجو بللى دئيلىدر، و كتابين بعضى ئلئشديريلرينين آغير اولما سببى ده بوندان قايناقلانماقدادير، كتابدا بو سؤزو دئمه يه چاليشميشام كى، بو اويقارلىق، هله ده هله دى، ايلك دوغوشونداكى دردلريندن قورتولموش دئيلىدر، يعنى قاپالى توپلومدان «closed society»، آچىق توپلوما «open society» گئچيش عذابىندان. آيرى دئيىشله، قبيله ي توپلومدان «tribalism» و بؤيوجو و جادىچى گوجلرين و سچكىن خالق دوشونجه سيندن، «the choozen people»، انسانين ذهينى آچان آچىق توپلوما گئچيش عذابىندان هله قورتولموش دئيلىدر. بو كتاب بير طرفدن توتاليتيرزم حاققىندا بيلگيميزى آرتيراراق، اونولا مداوم چارپيشماغىمىزدا بيزه كؤمك اندير، و بير طرفدنده دئموكراتيك اصلاحاتلا مخالفتين سؤروملوسو اولان بيرسيرا توپلومسال فلسفه لرى بيزلره تانيتديرير، من اونلارين ان گوجلر اولانينين آدينى تاريخسوچولوق/ اصالت تاريخ ويا تاريخ تملليگى

نظریه سی «historicism» قویموشام». [قاینق ۱۲؛ آچیق توپلوم و دوشمانلاری، اؤنسوزونون خلاصه سی، پوپتر جفرلی]

یوخاریدا سؤیله نن مسئله اوچون بیر اؤرنک وئرمک یارارلی اولاجاقدیر: صدرا اؤزونون بیر سیرا یوروملارینا گؤره، بئله دوشونوردوکی، مشاء فیلسوفلاری، وجود اصلتینه اینانیردیلا، حالبوکی ایندیلیکده چوخلو دوشونورلر، بونون ترسینی اورتایا قویارلار، یتنه ده صدرا فیکر ائدیر، اشراق شیخی سؤهره وردی، وجودو اعتباری بیله رک، ماهیتی ده اصلتلی بیلر، حالبوکی سؤهره وردی ماهیت ینده اصلتینه اینانمیردی. هر حالدا بو تثبیت اساسیندا صدرا کتابلارینین بیر قسمتی نی تنظیم ائتمه یه چالیشار و اشراق شیخینه جاواب وئرمه یه باشلار. مطمئن اکر صدرانین سؤهره وردی حاقدای بیلگی سی آیری شکیلده اولسایدی، مؤحتماً یازیلارینی، آیری بیر دوغرولتودا یازمیش اولاردی، البتده منظور بو دئییل کی اونون حکمتچی دوشونجه سی دئییلردی، بلکه تنظیمینده مثبت ویا منفی بیچیمده دئییشملر اورتایا چیخاییلردی. اؤرنکین جناب دینانی بو حاقدای بئله دئیر:

«صدرالمتالهین، وقتی تانرینین هدایت ایله، اصالت وجودون کشفینه نائل اولور، بو باخیشلا، فیلسوفلارین اثرلرینه باخار و فیکر ائدر مشائی حکیملریده وجودون اصلتینه و ماهیتین اعتبارلیگینه اینانیردیلا، آما دوغروسو بودورکی بو سؤزلر آچیق آیدین مشائی فیلسوفلارین اثرلرینده یوخویدو، و اونلارا نسبت وئریلن بو سؤزلر، اشکالسیز دئییلدیر.» آیریجا، «وجود اصلتی، یادا ماهیت اصلتی نین قبول ائتمه سی و دیگرینین رد ائتمه سی» مسئله سی، میرداماد و صدرادان اؤنجه مطرح دئییلدیر، بو دوشونورلر بعضا خاص بیر مقامدا ایله سؤزلر دئییلرکی «اصالت ماهیت» گؤروشونه اویقون گلیر، و همین دوشونورلر آیری یئرده وجود اصلتی گؤروشونه اویقون سؤزلر یازیبار. [ابراهیمی دینانی، غلامحسین، «اصالت وجود»، نیایش فیلسوف، صص ۴۲۹-۴۲۵]. [قاینق ۳۴؛]

-ویا اوستاد مطهری نین نظری بو حاقدای بئله دیر: «اشراق شیخی نین، ماهیت اصلتینه اینانما ادعاسی، بیر جهتدن دؤز و آیری جهتدن یانلیشدیر، چونکی ماهیت و وجودون، آلاکی بیرینین سچیلمه مسئله سی اونا مطرح دئییلدی؛ اونون کتابلاریندا بئله مسئله یوخدور. او مسئله نی ایله بیر

جور طرح اندیدیرکی، او حاقددا بو یوروملاری چیخارماق اولور. سؤهره وردی بئله بیر سؤز اورتایا قویار «فی عدم زیاده الوجود علی الماهیه فی الخارج» یعنی «خاریجده وجود و ماهیت ایکی شئی دئییل. سؤهره وردی نین گؤروشو بئله دئییل کی ایلکجه ماهیته، عینیت قائل اولسون و سونرادا وجودو، اونا زائد بیر عینیت کیمی گؤرسون.

البتده او بونا فیکیرلشمیردی کی مسئلهنی آیری شکیلده ده گؤرمک اولار. یعنی بیز ائیله یه بیلیریک وجود و ماهیت دن بیرینه عینیت قائل اولاق و دیگرینه اعتباریت. [قاینق ۳۲؛ ملاصدرا و اصالت وجود، محمد محمدرضایی، دکترای فلسفه و کلام، دانشگاه تربیت مدرس تهران ۱۳۷۸، و حوزه وی تحصیلات لی.]

قوشقوسوز، چاغیمیزدا علامه طباطبایی آذربایجانین و آیریجا ایرانین ان بؤیوک چاغداش فیلسوفو ساییلیر. علامه او زامان فلسفه نین ساوونماسینی یاپارکی، صدرالمتهلینین زامانینا تای فلسفه قارشیلیغی ان اؤست سویه لرده ایدی، آما علامه ائیله یه بیلدی یوزایللردن قالمیش بو قاتی و مؤحکم سدی سیندیرسین و عاغیلچیلیق و فلسفه یه قارشی غیرصحیح طلسمی پوزسون. و بو جهندن فلسفه اهلی نین بوینوندا بؤیوک حاققی واردیر. البتده کی یول اوزوندور و یننه ده چوخلو مانعه لری اؤنومزدن گؤتورمه لی بیک و بودا دوزگون و بیلیمسل فعالیتلرین یانیندا بیر سیرا فداکارلیقلار دا گرکدیرمکده دیر.

بو موضوع اوچون بیر قیسا خاطیرلاما آیدینلادیجی اولاجاقدیر. «حوزه» درگی سی مصاحبه لرین بیرین بئله وئردی: مشهوردور آیت الله بروجردی، حکمت و فلسفه ایله مخالف ایدی، بو اوزدن علامه طباطبائی دن ایستر، اسفار درس لرینی تعطیل ائتسین، زامانین سؤز صاحب نظرلریندن بیر دئیر، گئتدیم اونون یانینا و دئدیم بو نتیجه تصمیم دیر توتوبسز، فلسفه ائیله بیر موضوع دور کی بوتون دونیا یونیورسیتیه لری اونون اوستونده حساب ائدیرلر، بیزیم فقه و اصول حاقددا اولان موضوع لاریمیزدا هامیسی اعتباری ساییلیر.

بو یوردولار: منده قبول ائدیرم، اؤزومده فلسفه اوخوموشام، آما نئینه یم بیر طرفدن طلبه لر، بو سؤزلری هضم ائده بیلیرلر و انحرافا چکیلیرلر، من بیر نفری اصفهاندا گؤرموشم اسفاری قولتوغونا ووروب و دئیر من تانریام. آیری طرفدن چوخلاری بونا اعتراض ائدیرلر و باسقی

اویقولایرلار. دئدیم معلوم اولور سیزده فلسفه ایله مخالف دئیلسیز، بلکه بئله بیر درویشی دئدیقدولارلا مخالف سیز. «دئمک اولار بو شخص بو سؤزو اونون بونونا قویار». بویوردولار اگر اوتوروب یاخشی درس اوخوسالار مسئله دئییل.

دئدیم: بئله ایسه من «اشارات»ی باشلایارام و علامه طباطبایی نیده قانع ائدهرم «شفا» درسی دئسینلر، او بویوردو: «علامه رضایت وئرمز او منی قبول ائتمیر».

دئدیم: بو نه سؤزدور، اونون سیزه چوخ سایقیسی واردیر، اؤزوم «اشارات»ی باشلادیم، و مرحوم علامه طباطبائی نین ائولرینه گئتدیم، او خسته ایدی، جریانی عرض ائله دیم، او بویوردو، من اسفاری ترک ائده بیلمه رم، من اؤیرنجیلریمله قُم دان گئدهرم نُصرت کُوشکونه. دئدیم آغا بو نه سؤزدور طلبه لره شهریه لازمدیر، سیز «شفا» درسی وئرن و آرادا اؤز نظریه لریزی ده سؤیله یین، مرحوم علامه قبول ائتدیلر. وقتی بو خبری آیت الله بروجردییه وئردیم چوخ سئویندی. هر حالدا آیت الله بروجردی، ایلک دؤنم، اسفارین علنی تدریسی ایله مخالفت ائدردی، اما سونرالار اؤز نظرین اعمال ائتمه دیلر و مرحوم علامه طباطبایی، ایللرجه فلسفی مسائلی تدریس ائتدیلر. [<http://askdin.com/thread>]

صدرا دؤنمینده ده آزما چوخ و بؤیوک احتمالا داها کسگین حالدا بئله بیر جو و آتموسفئر حاکیم ایدی، خصوصاً غزالی، فخر رازی، ابن عربی و جامی نین فیکیرلری دوغرولتوسوندا، و آیری دئییشله عرفانی صوفیانه باغلامی نین باسقیلاری سونوجو، فلسفه، بیلیم، عقل و عقلی بیلیملر بؤیوک اؤلچوده باسقی آلتیندا ایدی. بونا باخمایاراق کی صدرانین، دنیا گؤروشونون، تمللری ابن عربی نین وحدت وجودو، و ربّانی نین وحدت شهودو، اوزه رینده قورولموشدو و اساسی دا همان سایاقد ایدی، آما فلسفه گؤرونوملو اولماسی سببیه بو مجموعه و باغلامین شدید باسقی سینا معروض قالیردی. و ائیه باسقی اویقولاییردی لارکی بیر دؤنم صدرانی ائشیشل ساپمالارا متهم ائتدیلر.

استاد مطهری بو حاقدا بئله یازار «عمومی حالدا، عرفانچی دنیا گؤروشونون اساسی «وحدت وجود» ادا یانار، عُرْفا یارانیشین سرّینی تجلّی اولاراق تعبیر ائدرلر، و بونا اینانارلار، دنیا عشق دن وجودا گلیبیدیر، و شریف آیه نی «و ما امرنا الا واحده- القمر ۵۰» بو معنا دا تعبیر ائدرلر، عُرْفا

علیقتی قبول ائتمز لر، چونکی بئله دوشونور لر، علت - معلول او یئرده معنا تاپار کی حق وجودون دان باشقاسی دا (ثانی) اولسون، اونلار یارانیشی، تجلی، متجلی، ظهور و مظهر شکیلنده یورو ملایارلار [قایناق ۱۴۳]. دئمک اولار، صدر المتالیهین ده اسفارین دؤرد سفرینده نهایتا تشآن و تجلی تئوریسینه یئتیرر و اؤز دنیا گؤروشونو، عرفان و تصوف لا عینی دوغرولتودا قورموش اولار، البته دقت اولونمالیدیر بورادا، سؤز ائتدیگیمیز وحدت وجود، عرفانچی وحدت وجود دور و دیگر نوعلاردان فرقلیدیر، بو حاقدا دؤردونجو بؤلومده داها گئنیش شکیلده بیلگی وئر یلمیشدیر.

دئمک اولار، اصلینده بوجور مخالفترین کؤکو، فلسفی مباحثه لره دایانمیردی، بلکه بو سببله ایدی کی صدر دوشونجه لرینی، غزالی-ابن عربی نین تصوفی-عرفانی وحدت وجود و شهودونا باغلا سادا آما اونلاری، زامانا اویقون نسبتا مدرن و فلسفی بیچیمده وئرمیشدیر. آیری تعبیرله اونلاری عملاً «لبس بعد اللبس» شکیلنده تنظیم ائتمیشدیر.

یعنی صدر، غزالی دن بویانا اوزون زامان اؤتمه سینی نظرده توتاراق، بو سونوجا وارار، عرفانی دوشونجه لر، داها اسکی قالبلار ایچینده، استحکام و یاراشیغینی الدن وئرمیشدیر و چاغداش فیکیرلر قارشیسیندا دایانقلیغی یوخویدو، و لازم ایدی یئنی قالبلارلا سونولسون.

آیری دئییشله بو مجموعه بیلیمیه رک عملاً اؤز ضررلرینه یؤنه لیک حرکت ائدیر دیلر، آما طبیعی دیر کی بئله اویومسوزلوقلار گئچجی دیر، معمولاً هر کس بیر بالاجا دینامیک دوشونجه صاحبی اولار سا چوخ تنز اؤز طبقاتی یارارینی آنلا یا جاقدیر، و بئله ده اولدو.

هر حالدا بوندان سونرا صدر تدریسه مشغول اولار، چوخلو اؤیرنجیلر اثیتیر، و بیر روایت گؤره، بو گئدیشده، ملا محمد باقر مجلسی،^{۱۳} یاشیندا، شیرازلی ملا صدرادان، روایت توپلاما اجازتی آلا ر [فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۳۸۰] [ماخذ: (تاریخ فلسفه در اسلام، ج ۱ ص ۴۹۶، انتشارات سمت، تهران. هانری کربن، ص ۱۸۴. <http://askdin.com/comment/652045>]

اسماعیل جفرلی، قیش فصلی ۱۳۹۸

میسٹیک: mystical عرفانی. (عرفان mysticism)

ناعتی و وصفی: باخ: اختصاص ناعت

ندیرلیک: نهمنه سوالی، بیر شئین نه اولدوغو سوال [فا: چستی quiddity].

نواصب: سوننولر اوچون ایشله نن منفی آنلامدا بیر کلمه. anti shiit

نومسال حرکتلر و صدرانین یئری (مذهبی دینی حرکتلر و صدرانین یئری)

بو بؤلوم «فرهاد دفتری نین کتابی: شیعی اسلام تاریخی» [قاینق ۷۲؛ قاینق ۸۱]، باباتلی نین کتابی: شیعه جعفری [قاینق ۷۳]، علمیه حوزه سی نین سایتلاری و دیگر قاینقلاردان آلیناراق، قیسا شکیلده اورتادوغو بؤلگه سینده و اؤزل اولاراق ایندیکی ایران بؤلگه سینده اولان مذهبی دینی حرکتلری و ماللا صدرانین بو حرکتلر ایچینده یئرینی بلیرلهمک ایسته ییر، آیدیندیرکی، یارارلانیلان قاینقلاردا ییترسیزلیکلر چوخدور، اونلارین بوتون سؤزلری تایید اولونامایا بیلیر، آما ان آزیندان اصلی حرکتلره قیسادا اولموش اولسا اشاره لرده بولونورلار، بو مطلبین اصلی بؤلومو دفتری نین کتایندان آلیناراق یازیلیمیشدی، و دیگر قاینقلار عاید یازیلار، آدرسی ایله بیرلیکده کروشه ایچینده گؤسته ریله جکدیر.

اسلام دینی اساسیندا پیغمبر بوتون اینانانلاری، سؤی، اُیرق و قبیله باغلاریندان قاینق لانا فرقلیلیکلرینه رغماً، آللاهین حضوروندا اثشیت اعلان ائتمیشدی.

اسلامین گنیشله مه سیله بؤیوک توپراقلار اسلام اؤلکه سینده قاتیلدی، بو یئنی توپراقلاردا «قورونان خالق» آنلامینا گلن اهل ذمه یا دا بسیطجه ذمی تانینان بعضی دینلرین، اؤزلیکله موسویلیک، کریستیانلیق و داها سونرا زردوشتولوغون منسوبلاری وارایدی. جزیه دئییلن بیر خراج قارشیلیغیندا اسلام دئولتی نین قوروماسینی آلیردی. بللی توپلومسال قیستلامالار تابع اولان بیر ذمی، مسلمان اولوب عرب بیر قبیله یه اُصولونا اویقون، باغلانینجا، موالی ایستاتوسو قازانیردی. نه وار کی، عربلر، خصوصاًده امویلر دؤورونده اؤزلیکله انکونومیک اولاراق موالی یه آیریمجیلیق ائدیردی، هر شئیدن یئنی مسلمان اولانلارین اؤده دیی وئرگیلر، چوغو زامان غیری مسلم تبعه دن ایسته نلره بنزردی. موالی خوشنودسوزلوغونون تک بؤیوک ندتی، هر حالدا بو ایدی؛ چونکو چوغو، آغیر وئرگیلردن قورتولماق اوچون مسلمان اولموشدو. اسلامین یایلماسیلا بیرلیکده موالی نین توپلام سای سی دا هیزلا آرتدی.

عملا امویلر یؤنه تیمینده عرب آگه من صینیفی، اسلامی اثشیتلیک اؤیره تی سینی قبولنمده دی.

[دفتری کتاییندا عمومیلیکده فارس قؤومونا عاید مذهبی حرکتلره، کرونولوژیک شکیلده اشاره ائدر و بو حرکتلرین تاریخی و کولتورل ندنلرینه اشاره ائتمز، خصوصاً تاریخل باغلار و انتقام دوقولاری، کولتورل و اقتصاددی ندنلره بیرلشدیگینده، بیر سیرا کؤکلو حرکتلرین قایناغی حالینا گلیر، بو حاقدا یئنی یاییلان

فضولی نین حدیقه السعدا کتابیندا صفحه ۴۳۵-۴۴۰ و صفحه ۴۶۸ ده [قاینق ۶۴] کربلا اولایی حاقدا اؤنملی ییلگیلره اشاره اولونار، بورادا او یازیلاردان بیر نئچه سطرینه اشاره اولونور:

«عبداللہ بن مرجان و طرفدارلاری، مجوسی قالینتیلاریندان اولاراق، انتقام پئشینده شخصلرایدیلر، و بو یولدا آددیم آددیم ترقی پیلله لرینی یوخاری گئنده رک، بو ایش اوچون حاضرلاندیلار، بیر طرفدن پیغمبر و حضرت علی دوشمنلری اولاراق و اونلارین ال ایله تادیب و تنبیہ اولان، و اهل بیت کین بسله یین اسلام قارشیتی بعضی عرب عایله لریندن، و بیر طرفدنده ساسانی سیستمینده منصب و مقام صاحیلری اولان، و اسلام اوردوسونون قارشیسیندا دوراراق، یتیلن و وار دؤولت لرینی ایتیرن مجوسی عایله لریندن، متشکل بیر مخالف و کینچی بیر اوردو قوردولار، و مختلف توطئه و طرح لرله، امام حسین ی دوزاغا سالاراق اونو کوفه یه چکه رک، اونو و یار و یولداشلارینی اؤلدورمه یه قالخیشدیلار. خصوصاً بو مسئله یه دقت ائتمک لازیمدیر کی کوفه اهل ی و اطرافی، حدودا ۲۰-۳۰ ایل کربلا حادثه سیندن اؤنجه مجوسی لرین گوجلر اولدوغو بیر بؤلگه ایدی و اسلام اوردوسو ال ایله خسرا نا دوچار اولموشدولار و همیشه انتقام پئشینده اولدوقلاری نورمال بیر گندیش کیمی ساییلمالی دیر. اونلار بیر سیرا صادق اهل بیتچی آدمالارین ایچینه سیزاراق، اماما، یالانچی مکتوبلار یازدیلار و مین بیر حیله ایله امامی دوشمنین اورتاسینا چکدیلر و بئله دوشونوردولر، اهل بیتین گوجلر عضولارینی آرادان آپارماقلا، اسلامیتده آرادان گنده چکدیر، ویا بؤیوک اؤلچوده ضعیفله یه چکدیر. و طبیعتاً بئله بیر گؤزلنتی حادث اولماینجا همین آیریلیقچی کسیم، ترس یؤندن گیریشیمه باشلادیلار، و بو دفعه یالانچی یاس مراسملریله، اسلام عالمینده تفرقه سالماغا باشلادیلار و اسلام دینینی ایچهریدن بوشالتماغا باشلادیلار...

نه یازیق کی اسلام دونیاسی، هم امام حسین اولایینی و هم آیریلیقچیلیق آخیمینی بؤیوک اؤلچوده خفیفه آلمیشدیر، بو سببندله اولایلاری دوغرو دوزگون گؤره میهرک، آمانسز اختلافلار و چیرپیشمالار ایچینه دوشموشدور... [قاینق ۶۴]

بو سببلرله مختلف حرکتلر آدیلا چوخلو آياقلانمالار اورتایا چیخدی، مختاریه حرکتی گونئی عراقدا اورتایا چیخدی ۶۷/۸۷ ده مختار یتیلدی و مینلرجه موالی دستکچیسيله بیرلیکده اؤلدورولدو. مختارین قوردوغو حرکت اونون اؤلوموندن سونرا دا وارلیغینی سوردوردو، گونئی عراقا و باشقا یئرلره یاییلدی. ۸۱/۷۰ ده اؤله نه قدر حنفی نی امام و مئهدی قبول ائندن مختارین ایزله ییجیلرینه باشلانقیجدا مختاریه دئییلدی. اما قیسا سوره سونرا مختارین باشقورومالاریندان ابو آمره کئسانا اضافتاً کئسانیه دئییلدی. بو حرکتلر سونوجو عباسی دئوریمی اورتایا چیخار و امویلری حکومتدن یتندیرلر.

عباسی دئوریمیندن سونرا شیعه لر سینیرلیدا اولسا گوج قازاندیلار. بو آخیشقان و چوغو کز قافا قاریشدیران اورتامدا شیعیلیک ایکی آنا قولدان، یعنی کئسانیه و امامیه اولاراق گلیشدی: داها سونرا باشقا بیر علی یی

(علی یانلی سی) حرکتی، زئیدیه قورولار، البتده اسماعیلیهده یاواش یاواش ایملر. بو دؤنم ۱۲ امامجی یازار لاردان موسا نوبختی (اؤ. ۹۱۲/۳۰۰ دُن سونرا) و سعد بن عبدالله قُمی (اؤ. ۹۱۳/۳۰۱-۹۱۴) اورتایا چیخار. ۱۰/۴. یوزایللرده، بوّوئییه لر (آل بوّیه)، عَبّاسیلرین افندیلری اولاراق ایراندا و عراقدا اقتدارا یوکسه لرلر. بوّوئییه لر قوزئی ایراندا، داغلیق دئلم بؤلگه سیندن ایدیلر؛ اونلارین یؤنه تیمی آلتیندا، ۹۶۳/۳۵۲ ده، اُون ایکی امامجی لار امام حسین ین کربلادا شهید ائدیلیشینی ایلمک کز آنا بیلدیلر، بوّوئییه لر عراقدا کی اُون ایکی امام توربه لرین ینیشنی دُن ایشاسینا یا دا اونا نیلماسینا اؤزل ایلمگی گؤستردیلر و باغیش لاردا بولوندولار. امامی اماملارین حدیثلری ایلمک کز قُمدا توپلانندی و سیستماتیک اولاراق لیسته لَندی. دفتری به گؤره قُم کندی یاخینیندا کلتین ده آنادان اولان محمد ابن یعقوب کلتینی (اؤ. ۹۴۰/۳۲۹)، آل کافی فی علم الدین (دین علمینده یتکین اولان) کتابینی یازار. کلتینی حدیثلرین بؤیوک بؤلومونو قُمدا امامی ناغیلجیلردن ائشیتندی. ۱۰/۴. یوزایلین ان یتته نکلی امامی یازاری دا قُملویدو. بو یازار، حدیث یا دا خبر توپلاماق اوچون چوخ یئر دولاشان، شیخ صدوق ابن بابویه دی. گر چکدن ده عاغلین گنیش کوللا نیمینا دایانان کلام تئولوژی سی نین بوتون بیچیملرینی رد ائدن و اونون یئرینه پیغمبرین و اماملارین حدیثلرینه دایانان قُمون مُحَدِث اوخولو، ابن بابویه ین اثرلریله دوروغونا اولاشدی. من لا یحضر الفقیه (یاخینیندا فقیه بولونمایان) باشلیق ایکینجی بؤیوک امامی حدیث درله مه سینی چیخاردی. ابن بابویه، معتزله یه و اونلارین کلام تئولوژی سینه کسینلیکله قارشى ایدی؛ و حدیث تمیلنده، مُحاکمه نی چوخ آز کوللانا راق کئندی امامی اؤیره تی سینی گلیشدیردی. ابن بابویه عؤمرونون سون اُون ایلمینی بوّوئییه لرین باشکندی ری ده بوّوئییه امیر رُکن الدئوله نین (اه، ۳۶۶-۹۷۷/۳۸۷-۹۹۷) مُسافری اولاراق گنچیردی. اُون ایکی امام اؤیره تی سی و اُون ایکینجی امامین غیبیتی اؤزه رینه ده چیغیر آچیجی اثرلر اورتدی.

بو آرادا ۱۰/۴. یوزایللرده، مُحَدِث قُم اوخولونا رقیب اولاراق، باغداددا، بیر طرفدن معتزله ین عاغلجی کلامینا باغلی، و دیگر طرفدن امامی فقه ایلمکلرینی (اصول فقهی) اوره تن اوخول اورتایا چیخار. حدیثلره و ورُقو و وران قُم اوخولونون عکسینه، باغداد امامی اوخولو، حدیثلره قوشولسوز باغللیغی رد ائندی، کلامدا و فقهده عاغلا تمل بیر رول وئردی. بورادا، داها اؤنجه باغداددا نفوذلو امامی بنی نوبخت عایله سی نین ابو سهل اسماعیل کیمی بیر چوخ منسوبونون معتزله کلامینی امامی اؤیره تیله بیرلشدیرمه یه اؤنجولوک ائتدییی خاطرلانا بیلیر.

باغداددا کی «عاغلجی» امامی اوخولون ایلمک لیدئری، اؤز خوْجاسی ابن بابویه نین ایلمکلرینی ائلئشیدیرن، شیخ مُفید و یا اصلی آدیلا محمد ابن محمد حارثی ایدی (اؤ. ۱۰۲۲/۴۱۳).

مُفید بو یؤنتم دیشیندا، معتزله ین بیر چوخ اؤیره تی سینی ده بنیمسه دی؛ انسانین اؤز گور ایراده سینی ساووندو، قدری انکار ائتدی و تشبیهی رد ائتدی. اؤته یاندان باغداد اوخولونون طرفدارلاری، امامی نین تمل اؤیره تیسی

امامت ایله چاتیشان مُعتزلی اؤیره تیلرینده رد ائتدیلر. بو اۆزدن مسلمان گوناهاکارین قوشولسوز جزالاندیریلماسینا ایلیشکین مُعتزلی دوگمایى چوروده رک، جماعتین گوناهاکارلارینین اماملارین شفاعت ایله جزادان قۇرتولمالارینا اولاناق وئردیلر؛ آیریجا اماملارین خصیملرینی کافیر دییه لعنتله دیلر و امامتین، پیغمبرلیک کیمی، عقلی بیر زورونلوق اولدوغونو ساووندولار.

باغداد اوخولونون باش یتکیللی سی و امامی جماعتین باشی اولاراق شیخ مُفیدین یثرنی، اؤیرنجی سی شریف المُرتضی عالم الُهدا(اؤ، ۱۰۴۴/۴۳۶) آلدی. شریف المُرتضی و کیچیک قارداشی شریف الرضی (اؤ، ۱۰۱۵/۴۰۶) موسوی سیدلردندی، یعنی موسی کاظمین تورونویدو. بابالاری ابو احمد طاهر موسوی دن سونرا شریف الرضی ایله شریف المُرتضی، باغداددا بوؤیهی لره پشش پشه نقیبلیک یاپدیلا. ایکی قارداش عباسی سارایندادا یوکسک سایقی گۆردولر. شریف الرضی، امام علی ب. ابو طالبیه عطف ائدیلن و اونایکی امامجی شیعه لرجه قُران و پیغمبر حدیثلریندن سونرا ان سایقی دیر قوتسال کتاب ساییلان بیر مکتوب و وعظ آنتولوژی سی اولان نهج البلاغه نی (بلاغت یولو) حاضرلادیلا.

بو آرادا سلجوقلو تورکلر اسلام توپراقلارینین اورتاسیندا گوجلو بیر یثنی ایمپاراتورلوقون تمللرینی آتمایى باشارمیشدی.

عباسی خلیفه اَلقَایم (۴۲۲-۱۰۳۱/۴۶۷-۱۰۷۵) توغرولون سلطان عنوانینی اونایلادی. سۆننو سلجوقلو سولطانی، عباسیلرین افندیلی اولاراق شیعی بوؤیهی کراالین یثرنی آلمیشدی. باشلاقچدا سلجوقلولارین آچیقلا دیغی آماجلارینا رغماً، فاطمیلری یثنه مه دییی کیمی، آشیری نزاری اسماعیللری ده داغلیق قلعه لریندن سؤکه مه دی. آما بو دؤنم اونلارین اورتا آسیادان سوریه و آنادولویا قدر اوزانان ایمپاراتورلوقلاریندا بولونان چشیتلی غُلات امامی جماعتلرین یاشامی چوخ زورلاشدی. توغرولون زامانیندا وزیرى الگندوری، بوتون ایران توپراقلاریندا منبرلردن غُلاتا لعنت اوخوتدوردو. آما داها سونرا سلجوقلولار دوشمانلیقلارینی اونایکی امامجی شیعیلردن چوخ اسماعیللره یۆنلندی.

[دفتري کتابلاریندا، اسماعیلیه قروپونا سمپاتی ایله یاخلاشار و اونلارین انحرافی و شدت دولو حرکتلرینه گۆز یومار. نئجه کی کتابیندا اسماعیلیه حاقدا بو ییلگی لری وئردی: «قُمدا اونایکی امامجی شیعی بیر عایله ده دونیا یا گلن و گنجلیگینده اسماعیلیگه دؤنن حسن صَباحین بو باشقالدیری اوچون بیر دیزی قارماشیق دینسل-سیاسال ندنی واردی. اسماعیلی بیر شیعی اولاراق، سۆننو اسلامین یثنی ساوونوجولاری اولان و فاطمیلرین کؤکونو قازمایى آماجلايان سلجوقلولارین شیعی قارشیتی پولیتیکالارینی خوش گۆره مزدی. حَسَنین باشقالدیری سی عینی زاماندا ایران «اولوسال» دویقولارینین بیر افاده سی ایدی ده؛ فرقلی توپلومسال صینیف لارا منسوب ایرانلی لار، یابانجی سلجوقلو تورکلرین اگه منلیگیندن بؤیوک راحتسیزلیق دویماقدا ایدی.

ایرانلی اسماعیلیرین دینسل دیل اولاراق عربجه یئرینه فارسجایی کوللانمالارینین و دستک گۆرمه‌لرینین ندنی بو اولاییلیر.» [قاینق ۷۲، ص ۱۶۹]

بو حاقدا، الینیزده کی کتابدا ۵. بۆلوم (صفحه ۲۰۰ ده)، اسماعیلیه بۆلمه‌سینده، علامه طباطبایی نین کتابی [قاینق ۹۵؛ اسلامدا شیعه‌لیک] بعضی نکته لره اشاره اولموشدور، اونلاری تکرارلاماغا گرک یوخدور، یالنیز بیر جمله ایله ییتینیریک: بو قروپ (یعنی اسماعیلیه و قرمطی لر) او قدر قان تۆکدورلر کی عموم مسلمانلار اونلاردان بئزار اولدولار، و اونلارین اسلام دان خارایچ اولدوقلارینی اعلام اتدیلر.

آیريجا بیر سیرا مورخلرین دندگیگنه گۆره بو قروپلار خاچلی تالانچیلارادا یاردیم اندیردیله و خاچیلارلا ساواش حالیندا اولان مسلمان تورکلره هجوم اندیردیله، اونلارین قانین تۆکوردولر.]

بو آرادا ایران توپراق لارینین بیرچوخ یئرینده؛ یالنیز جاقم و ری‌ده دئیل، خراسانین نیشابور و توس کیمی فرقلی کندلرینده، بلخ‌ده، ماورالنهرده، سمرقنده، اورتا آسیادا، کاشان، اصفهان، ساوه، قزوین، همداندا و گونئی‌باتی ایرانداکی خوزیستاندا دا اون‌ایکی امامجی شیعی جماعتلر اورتایا چیخمیشدی. قوزئی ایرانین قیبی بۆلگه‌سینده، اؤزللیکله تبرستاندا (بوگونکو مازندران) و گرگاندا دا آزیلیق اون‌ایکی امامجی جماعتلر واردی. ایریلی اوفاقلی پک چوخ کندده، سیدلرین و امام تورونلارینین توربه‌لرینه صوفو شیعیلرین یاپدیغی باغیش لارین یانیسیرا، بۆلگه‌نین علی شجره‌لرینی ده کونترول ائدن یئرلر علی سؤزجولر واریدی. ایرانین هر طرفینه یاییلان سید توربه‌لری، موغول استیلا سیندان اؤنجه اون‌ایکی امامجی شیعیلرین ایران دونیاسینین چوغونا یئرلشدیگینی گۆستمکده‌دیر. بونولا بیرلیکده اون‌ایکی امامجی جماعتلر قُم خارج، یالنیزجا بیر نچه کیچیک کندده چوغونلوقدایدی؛ گنللیکله سونو قونشولاریندان سونرا کیچیک بیر آزیلیق اولوشدوروردولار.

سونو فقهین حنفی اوخولونا باغلی اولان سلجوق لولار شیعی بوئییه‌لرین یئرینی آلینجا، غلات، ایران دیشیندا دا جدی بیر ضربه آلدی. آما موغول لار گونئی‌باتی آسیادا اگه‌منلیکلرینی قورونجا اونلارین دورومو ایگیلشدی. خصوصا خواجه نصیرالدینین وزارتته یئتیرمه‌سیله شیعه‌لر بۆیوک گوج قازاندیلار.

[سؤیله‌نیلدی کیمی دفتری کتاییندا عمومیلیکده فارس قۇومونا عاید مذهبی حرکتلره، کرونولوژیک شکیلده اشاره اتدی اوجون، او بیر قۇوملرین حرکتلرینی گۆرمزلیکدن گلر، بو حرکتلر ایچینده، چوغونلوقلا آذربایجان تورکلری بۆیوک توپلومسال حرکتلره سبب اولان حروفیلیک حرکتی واردی.

دفتری چوخ اؤته‌ری حالدا حروفیلیک حرکتی‌نی ایکی جومله‌ده آنلاتار و اونون اؤزللیکلرینی و تاثیریندن دانیشماز و خصوصاده اونون دییشیم و دؤنوشوم جهتلرینی و نسیمی^۱ نین یازیلاریندا اولان انتگی‌لرینی دانیشماز، و یالنیز ساییلی آیدین کسیملر ایچینده اولان و چوخدا توپلومسال حرکتلره یانسیمایان نقطه‌وی قروپوندان دانیشار.

حروفلیک حرکتی شیعی بیر حرکت اولاراق فضل الله نعیمی طرفیندن ه. ۷۷۸ / م. ۱۳۷۷-جی ایلده تبریزده اعلان اولار و قیسا مدتده بوتون آذربایجان و آیریجا ایرانین دیگر بؤلگه لرینده یاییلماغا باشلار، اونلار امامته ایناندىقلاری اوچون شیعی قروپلار ایچینده یئر آلا. بیر طرفندن ۱۱. امامدان سونرا اولوهیت مفکوره سینه ایناندىقلاری اوچون اؤندر تانریچی ساییلاراق، غالیه چی قروپ تانییرلار، آما هر حالدا اونلارین غالیه چیلیکلی، غلاتین تکیونین ولایت لریندن داها چوخ غالیه چی سایلامازدی، و خصوصاًده اونلار ایچینده غلات قروپونون اساس اینانجیلاری اولان، تحریف، متعه چیلیک، سب ولعن و شدت اساسلی فیکیرلر یوخ درجه ده ایدی. عمومی اولاراق اونلار، ۱۲. اؤندرین، ظهورونا، پیغمبردن نقل اولان بیر حدیث اساسیندا ایناندىقلاری اوچون، غلاتدان آیریلیردی. بو فیکیر قیسا دؤنم کئچمه دن جعفری قولونون اساس فیکیرینه چئوریلر، و نسیمی اؤزگورلوکچو و فلسفی اساسلی دنیا گؤروشونو، جعفری مذهبی آدیلا دیوانیندا توپلار، او بیر شعرینده بئله دئیر:

من اول صادق کلامم، جعفری ام، حقیقت سؤیله رم حق، حیدری ام.
محمد مهدی چوَن حَقِّ حُجَّةِ الله، اولاری سئومه ینلردن بری ام.

و بیلیریک کی همین تفککور سونرالار نادرشاهین رسمی حالدا خالق و دؤلت مذهبی اعلام ائدن جعفری شیعی مذهبینده اؤزونو گؤسته رر.

دینله ایندی نطقو کیم نه دئیریم ای دین آری سئومیشم جان و کؤنولدن مصطفی و حیدری
گرمه زم هر گر جهاندا سرسری و سرسری جعفری یم، جعفری یم، جعفری.
بو حاقدا قایناق ۶۲ و ۶۴ ده بیر سیرا بیلگی لر وئرلمیشدیر. نسیمی نین حروفلیکله یاخلاشی می حاقدا همین
کتابدا «۴-۸-۵- اؤزگورلوکچو وحدت وجود» بؤلومونده، بیلگی وئرلمیشدیر.

صفویلردن ارکن مودئرن زامانا: اون ایکی امامجی شیعیلیگی نین تاریخیسل گلیشیمینده، ۱۵۰۱/۹۰۷ ده ایراندا شیعی صفوی خاندانلیغینین قورولماسیندان اونلارین داغیلماسینا قدر سورن دؤردونجو بیر ائوره ساپتانابیلیر. موغول سونراسی ایران، دئدیگیمیز کیمی، سیاسال اولاراق پارچالانمیشدی؛ آما شیعی دویقولار و علی سؤیونا صداقت، اؤزلیکله چوخ ساییدا طریقت آراجیلیغیلا یاییلماغا دوام اتمیشدی. آغیرلیقلی اولاراق سؤنن اولان ایراندا شیعیلیگین یایلماسیندا اؤنجو رول اوینایان طریقتلر آراسیندا ان دولای سیز رولو، شافعی مذهبیندن بیر سؤنن اولان شیخ صفی الدین ین (اؤ. ۱۳۳۴/۷۳۵) قوردوغو صفویه طریقتی اوینادی. خاندان، صفوی دئولتی قورولدوقدان سونرا، شیخ صفی الدین ین آتالارینی یئددینجی امام موسا کاظمه دایاندراراق علیی بیر شجره ادعاسیندا بولوندو.

مرکزی اردبیل اولان صفوی طریقتی هیزلا بوتون آذربایجانا، دوغو آنادولویا و دیگر بؤلگه لره یاییلدی، چشیتلی تورکمن عشیرتلر اؤزه رینده گوجلو بیر نفوذ قازاندى. شیخ صفی الدین ین دؤردونجو خلقى

جُنبدله (اؤ. ۱۴۶۰/۸۶۴) بیرلیکده طریقت میللتان بیر دئوریمجی حرکت دؤنوشدو. شیخ جُنبد، داها اؤنجه شیعی عُلاتین ساووندوغو تپده آشیری دینسل فیکیرلرله بیرکشدیریلن شیعی دؤيقولار سرگیلهین ایلک صفوی مُرشدایدی. او عسکری سفرده اؤلدورولونجه اوغلو شیخ حیدر عسکر مُریدلرینه اون ایکی امام آتی سینا اون ایکی دیلملی قیزیل باشلیق گنیمه لرینی بویوردو؛ بو ندنله داها سونرا قیزیلباش دئیلدیلر. حیدرین اوغلو و خَلَفی سلطان علی ده ۱۴۹۳/۸۹۸ده ساواشدا اؤلدو. هر حالدا بو دؤنم گوجلو تورکمن عشیرتلر و یئرل طرفدارلارچا دستکلنن ساغلام بیر عسکری اؤرگوتلنمه اونلارین خدمتینده واریدی.

شیعیلیگین هر هانسی بیر قولو حاقدا چوخ آزیلیگی سی اولان قیزیلباش تورکمنلرین شیعیلیگی نین آشیری اؤزللیکلری، سلطان علی نین کیچیک قارداشی اسماعیل، صفوی طریقتینین مُرشدی اولونجا داها آچیق بیر بیچیمده گؤرولدو. اسماعیل اؤزونو قیزیلباش تورکمن مُریدلرینه گیزلی امامین، حتی بکلنن مئهدنین تمثیلچی سی اولاراق سوندو و ایلاهلیک ادعاسیندا بولوندو. اسماعیلین گونوموزه اولاشان شعرلری، بو تور دوشونجه لرله دولودور. اسماعیل، قیزیلباش قوتلری نین یارديميلا آذربایجانی آغقویونلو خاندانیندان آلدی و ۱۵۰۱/۹۰۷ یازیندا آغقویونلو باشکندی تبریزه گیردی. اؤزونو شاه، و اون ایکی امامجی شیعیلیگی، یئنی قورولان صفوی دئولتی نین رسمی دینی اعلان ائتدی؛ بؤیله جه شیعی اسلام و شیعی عالمرین فعالیتلری اوچون یئنی بیر دؤنم باشلاتدی. [دقت اولونمالیدیر دفتر، شاه اسماعیل مریدلرینه تورکمن دئیر، بونلار آذربایجان و ایرانین دیگر تورکلری اولاراق تورکلر دیر، عموما آریانجی یازارلار داخیله ویا خاریجده اولسون، تورکلره، تورکمن دییه آریمجیلیق یاراتما پشینده دیر. ج.] شاه اسماعیل سونراکی اون ایل ایچینده بوتون ایرانی کونترولو آلتینا آلدی و عرب فتیح لریندن بری ایرانی ایلک کز «اولوسال» بیر دئولت حالینا گتیرن خاندانی، ۱۷۲۲/۱۱۳۵ یه قدر یؤنتدی.

صفویلر باشلانقیجدا آشیری، انکلکتیک (سچمه جی) بیر شیعیلیک تپینه باغلییدی؛ بو شیعیلیک زامان ایچینده دیشه رک، اون ایکی امامجی امامیه شیعیلیکله اوپوملو حاله گتیریلدی [آیری دئیشله گتیریلیمک ایستندی. ج.]. سونو آغیرلیقلی بیر چئوره ده مشروعتینی گرکچه لندیریمک اوچون شاه اسماعیل (ه. ۹۰۷-۱۵۰۱/۹۳۰) و خلفلری، آتالارینی امام موسا الکاظم دایانديران بیر علی شجره اویدورمانین دیشیندا، گیزلی مئهدیی تمثیل ائتمه ادعاسیندا دا بولوندو، شیعیلیک ایرانا و صفوی اؤلکه سینین تبعه سینه اولدوقجا تدریجی بیر بیچیمده دایاتیلدی. باشیندان اعتباراً صفویلر، اؤز اوستونلوک لرینه دینسل-سیاسال هر بؤیوک میدان اوخومایی اورتادان قالدیرماغا دا چالیشدی. صفویلرین بو باسقیجی پولیتیکالاری، خاندانلارینی اقتدارا گتیرن قیزیلباش تورکمنلره بئله یؤنلدی.

ایرانین هنوز یئرله شیک بیر اون ایکی امامجی علما صینیفی بولونمادیگی اوچون صفویلر، اون ایکی امامجی عرب علیم مرکز لریندن، اؤزللیکله نجف، بحرین و گونئی لُبْنان داکي جبل عامل دن ایلاهیات چی و فقیه

دعوت ائتمک زوروندا قالدی. بیر دؤنم شیعیلیک جبل عامله یایلمیشدی. بو اوْنا یکی امامجی عرب عُلَمائین آراسیندا ان باشدا گلن عالیم، جبل عامل ده کی بقاع وادیسینده دونیا یا گلن و مُحَقِّق ثانی اولاراق دا تانینان شیخ علی کُرکی عاملی ایدی (۱۵۳۴/۹۴۰). امامی کلامین، اجتهاد و تقلیدی قبول ائدن، گونئی لُبْنان دا یاقین اولان و داها سونرا ایرانا دا یایلان حَلّه اوْخولونا باغلییدی.

اِمَحَقِّق کُرکی لُبْنان ین کُرک نوح کندینده دونیا یا گلر (۱۴۶۶/۸۷۰)، آدی علی و لقبی نورالدین ایدی. کُرک ده احمد صهیون و علی بن هلال جزایری نین اؤیرنجی سی اولار. سونرالار دمشق، بیت المقدس و عراق و مصرده ییلیم اؤیرنمه یه و اؤیرتمه یه مشغول اولار و ۱۵۱۰/۹۱۶ ایلینده شاه اسماعیل ین دعوتی ایله ایرانا گلر. البته چالدران ساواشی سونراسی و شاه اسماعیل ین دینی مسئله لره ایلگسیزلیگی سببیه عراغا قاییدار. شاه اسماعیل دان سونرا، شاه طهماسب ین اونا علاقه گؤسترمه سیبله ایرانا قاییدار و اونا «شیخ الاسلام» مقامی وئرلر. آلی، دینی ایشلرده آچیق قویولاراق، تشیع مکتبی نین یاییلما ایشینه جدیتله مشغول اولار، او ۱۵۳۴/۹۴۰ ده نجف ده دونیادان گئدر، محقق کُرکی ویا محقق ثانی دن سونرا، شیخ بهایی و مجلسی کیمی شخصلر «شیخ اسلام» مقامیندا یئر آلارلار آما هنج بیرری او قدر قدرت و نفوذ صاحب اولمازالار. محقق ثانی دن یکی اوغلان و اوچ قیز قالار، اوغللاریندان شیخ عبدالعلی و شیخ حسن ایرانین مختلف شهرلرینده شرع درسی وئرلر، بؤیوک قیزی جبل عامل ده ائوله نر، اونون اوغلو سید حسن حسینی، اردبیل ین شیخ الاسلامی اولار، بیر قیزی میر شمس الدین محمد استرآبادی (داماد) ایله ائوله نر، و اونون حاصلی میرداماد اولارکی صدرانین اوستادلیغین ائدر، اعیان الشیعه قایناغینا گؤره محقق ثانی نین بیر قیزی دا شهید ثانی نین ائشی اولار. محقق ثانی نی عین حالدا ولایت فقیه قورامی نین دا فیکیر آدامی کیمی وئرلر: او دئیر: «امامیه فقیه لر و ییلگینلری اتفاق ائدیلمک قوتو حاقدا جامع شرایط اولان عادل فقیه، غیبت زامانی شیعه اماملارین نایی مقامیندا دیر و امام ین گوردویو ایشلری گؤره ییلر.» [قایناق ۸۲]: (مرکز تخصصی علوم حدیث، حوزه های علمیه). (<http://ahadithona.ir/index.aspx>)

شاه ۱. تهاسب، شیخ کُرکی نی «مُجتهدلرین سونونجوسو» (خاتم المُجتهدین)، حتی «امامین و کیلی» (نایب امام) اعلان ائتدی و اؤلکه سینده اوْنا یکی امامجی شیعیلیگین یایلماسینا گؤز قولاق اولماقلا گؤره وولندیردی. اصلینده آلکُرکی، غیبتی سیراسیندا امامین «گنل و کیلیگی» فیکرینی گلیشدیرمیشدی. بو فیکره گؤره اوْنا یکی امامجی فقیه لر، اؤزلرینی گیزلی امام طرفیندن یئتکی لندیریلیمیش سایاییلر و امامین، جوما نامازینی قیلدیرماق کیمی بعضی ایشلرینی اونلارا دئور ائنده ییللر. شیخ آلکُرکی، سوننو اسلامدا اؤقولانندیگی شکل ایله اؤلو بیر مُجتهده اویمانین جوازینا قارشی چیخدی. بو گلیشمه لرله بیرلیکده امامی دینسل یؤنه تیم، گیزلی اون ایکنجی امامین غیبتی سیراسیندا اییجه یئرلشدی، آلکُرکی، ارکن صفویلرین خلیفه ابوبکر و عؤمره لعنت اوخوما اؤقولاماسینی دا ساووندو. کُرکی نین دینسل گؤروشلری نین بؤیوک بؤلومو داها سونرا

امامیه علما طرفیندن ساوونولدو و کرکی نین داها اؤنجه کی فقه متینلری اؤزه رینه یوروملاری، پوپولر دینسل انییتیم کتابلاری حالینا گلدی. صفوی دوشمانی سوننو پولثمیکچیلر* امامیه علما آراسیندا کرکی نی اؤزلیکله هدف آلدی، اونو دورزی اولماقلا یا دا یئنی بیر دین اویدورماقلا سوچلادیلار.

خاندانین ان بؤیوک منسوبو و ۱۵۹۸/۱۰۰۶ ده اصفهاندا باشکند ائدن شاه ۱. عباس (ه. ۹۹۵-۱۵۸۷/۱۰۳۸-۱۶۲۹) زمانیندا، صفویلرین، ایلاهی اوتوریته یا دا غیبیتی سیراسیندا متهدییه تمثیل ائتمه ادعالاری هیزلا سؤنرکن، قیزیلباشلار ایرانداکی ائتکیلرینی ایتیرمیش و طریقتلر نره دیسه یوخ اولموشدو.

صفوی دؤنمی شیعی امامیه آراشدیرمالاریندا بیر حرکتیلیک اورتایا چیخاراق، «اصفهان اوخولو» نا منسوب چوخ ساییدا اون ایکی امامجی شیعی عالمی اؤنه چیخار؛ مودثرن دؤنمده ه، گربن و س. ح. نصر بونلاری آیرنتیسیلا اینجهله دی، هم ایلاهیاتچی هم فیلولزوف اولان بو شیعی امامیه عالمر، شیعی بیر باخیش آچی سی ایچینده بیر چوخ فلسفی، تولوژیک و گنوستیک گله نکلی حکمت ایلاهی (ایلاهی بیلگه لیک یا دا تئوسوفی) اولاراق ییلین متتافیزیک بیر سئنئزده اؤزگون بیر بیچیمده بوتولشدیریلر.

«اصفهان اوخولو» نون قوروجوسو، باباسینا خاطر داها چوخ «میر داماد» اولاراق تانینان سید میر محمد باقر استرابادی ایدی (اؤ. ۱۶۳۰/۱۰۴۰). اونون آتاسی میر شمس الدین محمد استرابادی، نفوذلو شیخ کرکی نین دامادی اولدوغو اوچون داماد آدیلا تانینیردی و گرگانین ساداتلاریندان ساییلیردی.

اون ایکی امامجی بیر ایلاهیاتچی، فیلولزوف و شاعر اولان میر داماد، عینی زاماندا صفوی باشکندی اصفهانین شیخ الاسلامی ایدی. ارسطوچو و یئنی-پلاتونجو فلسفه لرین فارابی و ابن سینانین اورتایا قویدوغو اسلامی عقیده لرله، شیخ شهاب الدین سؤهره وردی نین اشراقی (آیدینلاتماجی) گله نگیله و ابن عربی نین عرفانی-تصوفی اؤیره تیلریله بیر آلاشیمینی یانسیدان گیزمچی فلسفه دن (مشای، مششای) یارارلانا اؤز قارماشیق متتافیزیک سیسٹیمینی اورتدی. میر داماد بوتون بو گله نکلی اون ایکی امامجی شیعی اؤیره تیلرله هارمانلادی (قاریشدیردی و بیرلشدیردی).

بونونلا بیرلیکده «اصفهان اوخولو» نون ان اؤنملی تمثیلجی سی و صفوی دؤنمی نین اؤنده گلن تئوسوفیستی، میر دامادین اؤیرنجی سی، داها چوخ موللا صدرا اولاراق تانینان صدر الدین محمد شیرازی ایدی (اؤ. ۱۶۴۰/۱۰۵۰). خوچاسی کیمی موللا صدرا دا ابن سینا، سؤهره وردی و ابن عربی نین اؤیره تیلریندن ائتکیلندی، قران، حدیث و اون ایکی امامجی امامیه عقیده لر حاقدا درین بیلگییه صاحب دی. موللا صدرا، شیخ بهایی اولاراق دا تانینان، تئوسوفیک شیعیلگین «اصفهان اوخولو» نون کیلید شخصیتلریندن و چوخ یؤنلو بیلگین شیخ بهاالدین عاملی دن [اؤ. ۱۶۲۱/۱۰۳۰] ده درس آلدی.

صدرا اسلامی دوشونجه نین دؤرد بؤیوک اوخولونون، یعنی کلام تئولوژی سی، مشای فلسفه سی، سؤهره وردی نین اشراقی فلسفه سی و عرفانی (گنوستیک) گله نکلرین -اؤزلیکله ابن عربی نین تصوفو-

اۋزۈنە عاید بیر سئىتىزنى اورتىدى. بو گەنگەلرین چىشىتلى يانلارینی باطنى شىعى بیر چرچىۋە ایچىندە یئنىدن فورمولە اتتىدی و اورتایا چىخان سئىتتە، آشقین یىلگەلىك یا دا تتوسوفى آنلامىنا گلن حکمت متعالیه دئدى. آلسفار الاربعە دە [دۆرد یولجولۇق] آچىقلانان بو باغداشدىرىجى سىستىمدە، حقیقت آرايشىندا انسان اۋنۈندە بولونان اوچ یولو، یعنى وحى، عاغیل (عقلی اثبات) و کشیف (سىررى اورتایا چىخارما) یوللارینی اۋیوملاشدىرماغا چالیشدى. فاطمیلر دۋنمىندە ایران توپراقلارىنداكى اسماعیلی داعىلرین گلیشیدردی «فلسفى اسماعیلیگین» فیکرى گەنگینە بنزر بیچىمدە، فیکیر اورتىدى.

صدرا، شیرازدا، اصفهاندا و قۇمدا عبدالرزاق لاهیجى (ا.۱۰۷۲/۱۶۶۱) و موللا مۇحسن فیض کاشانى (ا.۱۰۹۱/۱۶۸۰) کیمی اۋیرنجیلر یئتىشیدردى.

اۋنایكى امامجى علما، اۋزلىكلە فقیهەر (فقها)، صفوى دئولتىندە گئدەرک گۈجلەنن بیر دىنسل-سیاسال رول اوینادى. اۋتورىتەلری هیزلا ضعیفلەین داها سونراكى صفویلر دۋنمىندە بو ائىلىم، ان یوکسک دىنسل مقاملارلا گلن و اۋنایكى امامجى تئوکراسىنین نفوذونو پىكىشىدىرن محمد باقر مجلسى (ا.۱۱۱۱/۱۶۹۹) ایله بیرلىكدە دۋرۈغونا اولاشدى. اصفهانین شیخ الاسلامى اولاراق مجلسى، سون صفوى حۇکومدارى شاه سلطان ۱. حسینین (ه. ۱۱۰۵-۱۱۳۵/۱۶۹۴-۱۷۲۲) تاج قۇیما تۇرنىنى یۇتتى و «اصفهان اوخولو» نون او زامانكى منسوبلاری دا داخل، متصوفلەر و فیلولوزوفلارلا قارشى بیر ظولوم كامپانیاسى باشلاتماسىنا ایذین وئرىلدى - اۋنایكى امامجى بیر چوخ فقیهین آرزوسو، اۋزلىكلە متصوفلر و پوپولر طریقتلر آغیر ظولوم گۆردۈ. علمانین سون صفوى حۇکومدار اۋزەرىندەكى آشیرى ائتكىسى، اونا «موللا حسین» لقبىنى قازاندیردى. مجلسى ان قاپساملى امامى حدیث گۇلایى بحار انوارى (ایشیق دىنیزلری) دە حاضىرلادی. ۱۷۱۲/۱۱۲۴ دە شاه سلطان حسین، موللاباشى مقامىنى (اۋنایكى امامجى مقامىنین اوست یۇنەتىمى) قوروب موللا محمد باقر خاتون آبادى یە امانت اتتىدى.

بو زامان، کلام و فقهین بلیرلى قونولارىندا اۋز ایچىندە آنلاشمازلىقلاری دوام ائدن شىعى علما، داها کسکین بیر بیچىمدە ایكى قارشیت كامپا، دىنى قونولاردا حدیثلەر قارشى عاغیلن رولو قۇنوسوندا توتوملارینی يانسیدان و گنللىكلە اۋسولیه و اخباریه اولاراق آدلاندىرىلان كامپلارلا بۇلوندو. داها اۋنجه دە بلیرتیلدى کیمی، امامیه ایچىندە بیریرینه قارشیت حدیثچى و عاغیلجى آخیملار باشىندان برى واردى؛ قۇم و باغداد اوخوللاری دا بونون افادەسىدى. گۇلئینى و ابن بابویهین حدیث درلەملەلریلە دستکلەنن حدیثچى اخبارى قۇم اوخولو باشلانقىجداکى اوستونلویونو، بوۋئیهلر دۋنمىندە اوچ کیلید شخسى، شیخ مفید، شریف مۇرتضى و شیخ طایفه توسى نین ساغلام بیر تملە اوتورتدوغو عاغیلجى اصولى باغداد اوخولونا قایدیردى؛ باغداد اوخولو، فقه اصولوندا مۇعتزلى تئولوژیک ایلکەلری بىسمەدى. بو شکىلدە، اۋنجهلىکلە اماملارین حدیثلرینه (اخبار) یاسلاتان اخباریلرە قارشى اۋسوللر، کلامین و فقهین ایلکەلری (اۋسوللری) قونوسوندا

قورقوسال (تصوّری) مُحاکمەیه ایذین وئردیلر. داها سونرا اصولی قروپ، حله اوخولونون سیستملىشدیردیى شکل ایله اجتهاد و تقلید ایلكه لرینی ده بنیمسه دی. نه وار کی، ۱۷/۱۱. یوزایلین باشیندا موللا محمد امین استرابادی (اؤ. ۱۶۲۴/۱۰۳۳) فواید المدنیّه کتاییندا اخباری توتومو یئنی دن آله آلمیش و جانلانیب، شیعی فقهینی اجتهاد و تقلیدده كوللانیلان عاغیلجی فقه اُصوللرینه گۆره دئیل، حدیث تملینده یئنی دن قورمایا چالیشان اخباری اوخولون قوروجوسو اولموشدو، محمد امین استرابادی، اصولی لرین و محقق کرکی نین اجتهاد یؤنتمینی بؤیۈك خطر و تهلیکه اولاراق اورتایا قویوردو. استرابادی، یوخاریدا سۆزو اندیلن بوؤییهی دؤنمی نین اوچ امامی عالیمی نین بدعتلرینه اویاراق، اؤزلیکله علّامه حلییه و اجتهاددا كوللانیلان فقه اُصوللرینه سالدیردی. او، حدیثلرده دۆردلو بۆلۈمله ملر اولاراق «صحیح، حسن، موثق، ضعیف» بۆلمه لری، اؤنجل محدثلرده اولمادیغی اوچون، باطل بیلر، و «کُتب اربعه» نین بوتون حدیثلرینی دوزگون بیلر.

اصلینده استرابادی بالذات اجتهاد دوشونجه سینه سالدیردی و اصولی مُجتهدلری دین دوشمانی اولاراق دامغالادی. اُصولیلره قارشى تمل قانیتی شویدو: اماملارین حدیثلری [اخبار]، قُرّانین گۆرونور، لفظی آنلامین دان، پیغمبر حدیثلریندن و عاغیلدان اؤنجه گلیر؛ چونکو اماملار، بو قانیناقلارین ایلاهی اولاراق آتانییش مُفسیرلریدیر.

اخباری اوخول ایراندا و عراقین توربه کندلرینده نره دَیسه ایکی یوزایل بویونجا، ۱۸/۱۲. یوزایلین ایکینجی یاری سینا قدر گلیشیب گوجلندی. استرابادینین اخباری اؤیره تیلری، تصوّف و فلسفه یه ایلگی دویان عرفانی شیعیلیگین تمثیلجی سی اولان محمد تقی مجلسی^۱ (اؤ. ۱۶۶۰/۱۰۷۰) و موللا مُحسن فیض کاشانی (اؤ. ۱۶۸۰/۱۰۹۱) کیمی اؤنده گلن بیرچوخ امامیه عالیم طرفیندن بنیمسه ندی. اماملارا عطف اندیلن و امامی حدیثلرین «دؤرد کتاییندا بولونمایان گۆوه نیلیر» حدیثلردن [اخبار] اولوشان بؤیۈك بیر درلеме حاضرلایان لُبّانلی حرّ عاملی (اؤ. ۱۶۹۳/۱۱۰۴) ده اخباری حدیثچیلیگی ساووندو. حرّ عاملی ایله بیرلیکده اخباری اوخول، اؤزلیکله بحرینده عرب شیعی علّما آراسیندا دا پوپولرلیک قازاندی. اخباری اؤیره تی و استرابادینین اصولی مُجتهدلری ائلئشیدیری سی ایران، عراق، لُبّان و بحرینده ملّا عبدالله سماهیجی بحرانی (اؤ. ۱۷۲۳/۱۱۳۵) و یوسف بن احمد بحرانی (اؤ. ۱۷۷۳/۱۱۸۶) کیمی امامیه عالمر طرفیندن بنیمسندی و یاییلیدی.

بو آرادا ایران اون ایللرجه سورن بیر سیاسال استقرار سیزلیق و خاندان دَیشیکلیکلری نین دامغاسینی ووردوغو بیر فترت دئوریندن گئچمیشدی و بونون شیعیلیک باخیمیندان چئشیتلی سونوجلاری اولدو.

سۆننو افغانلار ۱۷۲۲/۱۱۳۵ده ایرانی استیلا ائتدی و صفویلر بللی بۆلگه لرده بیر سوره داها توتونمالارینا راغماً، صفوی اگه منلیگینه فعلاً سون وئردی، صفویلرین ییخیلیشیلا ایران امامیه شیعیلیگی، کئندیسینه دئولتده رقیب سیز اوستونلوک وئرن خاندانین قوروماسینی قایب ائتدی.

[او کاویتیک قوشوللاردا نادیر شاه، باشکندی مشهد اولان آفشارلار خاندانی قورماغی باشاردی. نادیر شاه (ه. ۱۱۴۸-۱۱۶۰/۱۷۵۱-۱۷۹۴) دئورینده امامیه داها جدی بیر گئریلهمه یاشادی؛ چونکو نادیر شاه اؤنجل قیزیلباش اؤیره تیلرینه و آذربایجان و ایران تورکلرینین اینانیدیغی مذهب اینانیردی و جبل عامل دن گلن عالیملرجه اورتایا چیخان نومسال حرکتلره قارشى ایدی. او بو مذهبین آدینی جعفری اولدوغونا وورقو ووردو و اونو دؤولتی مذهب کیمی رسمی اعلام ائتدی، قید اولونمالیدیر جعفری مذهبی نین آدی، نسیمی نین شعرلرینده ده گنچر، بو مذهب داها چوخ ایران تورکلری ایچینده بنیمسه نیردی، آیریجا هم اؤنجه سینده و هم سونرالار امامیه نین یاییلماسینا رغما، ایران تورکلری و خصوصاً قیزیلباش دئیلن طایفا بیرلیگی، بو نوع شیعه لیگین اوصوللارینا اویماقدا دیلار، اونلاردا متعه، ویا تحریف اینانیشی یوخویدو، نسیمی نین وحدت وجودنا بنزر، اؤزگورلوکچو بیر اینانجی بنیمسه بیردی، و ایندیکی چاغدادا ائيله دیر.

دئمک اولار نادرشاه زمانیندا اونایکی امامجی نومسال حرکت، رسمی حالدا امامیه و جعفری آدیندا ایکی قولاً آیریلدی. بایاتلی یا گؤره، اونایکی امامجیلاردا، امامیه قولونون ترسینه، جعفری قولوندا، سب و لعن، متعه، ائشئسل ساپمالار، تحریف، و اؤندر تانریجیلیق بنیمسنمیردی، آیریجا بو نومسال قول حروفیلیکدن اسینله نهرک، و پیغمبردن نقل اولان حدیثه دایاناراق، امام زمانین، محمد ابن عبدالله آدیندا، گله جکده آنادان اولدوغونا و ظهورونا اینانیرلار. نادیر شاهین نومسال حرکتی، بؤیوک ایومه لرینه رغماً، بؤیوک توطه لر نتیجه سینده و خصوصاً امامیه و آیریجا دیشسال قوه لرین دستگیله یئتلیگیه اوغراتیلدی.]

نادرشاهین اؤلدورلمه سیندن قیسا بیر سوره سونرا کریم خان زند کیچیک بیر بؤلگه ده حاکمیه گلر، آز عؤمورلو زند خاندانی نین (۱۱۶۴-۱۲۰۹/۱۷۵۱-۱۷۹۴) کؤکونو ده قاجارلار قازار؛ بیر تورکمن عشیرتینه منسوب اولان قاجارلار، ۱۲۵/۱۳۴۴ه قذر ایران یؤنه ته جکدی. داها چوخ امامیه یه مئیلی اولان آغامحمدخان (ه. ۱۱۹۳-۱۲۱۰/۱۷۷۹-۱۷۹۷) قاجار اگه منلیگینی اییجه یترکشدیردی. او سیرادا امامیه علما هر هانسی بیر خاندان یا دا دئولت دستگیندن اولدوقجا باغیمسزلاشمیشدی، او سیرادا معبدلره ضرر وئرمه یین سؤنن عثمانلی لارین کونترولونده اولان عراقین توربه کندلرینه عتبات) سیغیناییلیردی. بو تور چالختیلی و استقرارسیز سیاستلار قوشوللار آلتیندا اونایکی امامجی فقهین اخباری اوخولو ایران، عراق و بعضی عرب اؤلکه لرینده سون بیر قیسا جانلاتما دؤنمی یاشادی.

اونایکی امامجی شیعیلیگین ایراندا اولدوقجا یاقینلاشدیغی ۱۲/۱۸. یوزایلین ایکینجی یاری سیندا، اصولی اؤیره تی، دینسل اینجه له مه لرینی تاماملادیقدان سونرا کربلا دالان اصفهان لی محمد باقر بهیهانی ده (اؤ. ۱۲۰۸/۱۷۹۳) یئنی بیر ساوونجو بولدو. کتاب الجتهاد والاخبار و دیگر اثرلرینده بهیهانی اجتهدی ساووندو و اصولی اؤیره تی نی یئنی دن ایفاده ائتدی. عراق دا و ایراندا اخباریلره قارشى ساواشی باشاریلا یؤئتدی، اونلارا «کافیر» بيله دئدی. بیر آنلامدا بهیهانی، اوندان سونرا امامیه آغیرلیقلى اولاجاق اصولی اوخولون

جانلاندیریجی سی سایلابیلیر. اخباریلر، قونوملارینی، ایراندا کیچیک بیر استثنا خارج، امامیه آگه من فقه اوخولو اولاراق اورتایا چیخان اصولیلره قایدیردی. بو دوروم، ایرانین قاجار حؤکومدارلاری دؤنمینده امامیه علمانین اوتوریته سینده ائشی گؤرولمه میش بیر گوجلنمه یه و مودثرن زاماندا، اجتهاد و تقلیدین امامیه فقه یایی سینین تام مرکزینه یرکشدیرلمه سینه یول آچدی. اخباری توتوم قیسا بیر سوره، ایکینجی قاجار حؤکومدارى فتحعلی شاه (ه. ۱۲۱۲-۱۷۹۷/۱۲۵۰-۱۸۳۴) دؤنمینده و میرزا محمد امین اخباری طرفیندن جانلاندیریلدی؛ سونوندا عراق سورگون اندیلن میرزا محمد امین اخباری، اورادا ۱۲۳۳/۱۸۱۸ ده اصولی بیر قروپ طرفیندن اؤلدورولدو. گونوموزده بیلینن آیینلیق اخباری امامیه جماعتلر بصرده، خوزستان ایالتی نین گونئی باتی سیندا و بحرین ده بولونماقدایر. [قایناقلا: فرهاد دفتری، شیعی اسلام تاریخی، بایاتلی نین کتابلاری، علمیه حوزه سی نین سایتلاری].

[دفتری، مذهبی حرکتلر ده، یالنیز اؤزونون عاید اولدوغو قۇومون حرکتلرینی گؤره رک و اونلاری شیعی حرکتلرین بوتونو کیمی گؤستمک ایستر و او بیر قۇوملارین محوری حالدا یورتدویو مذهبی حرکتلری گؤرمزدن گلر. دفتری نین کتابیندا خصوصاً شیعی مذهبلیریندن ساییلان، آما داها چوخ آذربایجان و آنادولو تورکلری ایچینده یاقین اولان و اونلارین اؤنملیلریندن، باشلیقلار حالیندا آشاغیدا سیرالانان حرکتلر یا بیر جمله شکلینده اشاره اولونموش و یا اونودولموشدور:

-دفتری نین کتابی، بکتاشی قروپو حاقدا اطرافلی بیلگی وئرمه یه رک بعضاً قیسا قیسا یانلیش و انحرافی بیلگیلر وئردی. و اونلاری غالیه چی قروپلارلا یان یانا قویار، حالبوکی اونلار اورتایا چیخیش نوقطه لری و اینانیشلاری جهتینده چوخ فرقلیدیلر.

-دفتری، کتابیندا، فارس قۇومو ایچینده یاقین اولان غلات مذهبى نین یانلیش یانلارینا اصلا اشاره ائتمز، و بو حرکتی اسلام عالمی نین اصلی حرکتی ایمیش کیمی گؤستمه یه چالیشار.

-دفتری، آیریلیقچی حرکتین اؤزلیکلرینه اصلا اشاره ائتمک ایسته مز و خصوصاً اونلارین اسکی چیلیک (باستانچیلیق) و ایریقچی یۇنلرینی و اونون یانیندا اسلامی مفکوره لری، تحریفلی و یالانچی سؤیلم دوزلتمه لرله ساپدیرماغا چالیشمالار حاقدا بیلگی وئرمز. و خصوصاً اونلارین مجوسی اینانیشلارلا اویوملو اولدوقلارینی اؤرت باسدیر ائتمه یه یۇنهلر.

دفتری، حروفی شیعی حرکتینه اشاره بئله ائتمکدن قاچینار و یالنیز بیر نئچه کلمه ایله اونلارین غالیه چی اولدوغونو اشاره ائدر، حالبوکی اونلارین غالیه چیلیکلری، غلاتین تکیونى ولايتلریندن داها چوخ غالیه چی سایلامازدی، و خصوصاً اونلار ایچینده، غلات قروپونون مجوسیت دن آلاراق، اساس اینانجیلاری اولان، تحریف، متعه چیلیک و سب ولعن و شدت اساسلی فیکیرلر یوخ درجه ده ایدی.

-دئمک اولار، دفتری نین تاریخ کتابی، عیناً (تاریخی ظفر قازانمیش قؤوملار بازار) دئییمی اساسیندا، او تلاش اندیر، تاریخ بویو نومسال حرکتلری، یالنیز غلات حرکتی ایمیش کیمی گؤسترین و او بیر قؤوملارین حرکتلرینی اؤنمسیز و چوخ کیچیک کیمی ایمیش گؤسترین.

-نئجه کی آریانچی کسیملر ایران تاریخی یازارکن، ائله ییل تورکلر بو اؤلکه ده اصلا یوخویموش کیمی داورانارلار، همین یؤتم و داورانیشی عینا دفتری نین کتابیندا گؤره بیلیریک. او کتابیندا تورک قؤومونو یابانچی ایمیش کیمی گؤسترمه یه چالیشار و خصوصاً ده یئرلی تورکلرین وجودو یوخویموش کیمی اولدوغونو گؤسترمه یه چالیشار.

-دفتری قیزیلباش طایفالارین غلات حرکتینه قارشی حرکتلرینه بیر قیسا جمله ایله اشاره ائتمکله یئنینر، حالبوکی آراشدیرما ساحسیندا بو حرکتلر صفوی دؤنمی نین مذهبی حرکتلری ایچینده بؤیوک اؤنمه صاحبیدیر.

-دفتری جعفری شیعی لیگی نی گؤرمزدن گلر و بو حاقدا تاریخی، تحریف ائتمه یه چالیشیر، حالبوکی بو حرکتی آنالیز ائتمه دن مذهبی حرکتلر حاقدا تاریخ کتابی یازماق، افسانه اویدورماقدان باشقا بیر شی دئییل. -دفتری نین قیزیلباشلار حاقدا دئییبی بیر سؤز، غلات اینانچی و غالیه چیلیگی حاقدا کئچرلیدیر، اونون دئیینه گؤره، «شیعیلیگین هر هانسی بیر قولو حاقدا چوخ آز بیلگی سی اولان قیزیلباش تورکمنلر، صفویه لرین، مذهب دایا تدیغی آشیری اؤزلیکلری کؤکونه وارمادان قبول ائتمیشلر». البته بو سؤز دوغرو اولاراق، سونرالار مغان قورولتایندا اورتایا قویولان غلات قارشیتی حرکتده اوزه چیخدی و اصلینده خالقین نه قدر بو تحریفله قارشی اولدوغونو گؤستردی. بو موضوع عینا غلات و فارس قؤومو حاقدا کئچرلیدی. اگر فارس خالق غلاتین بو قدر منحریف اولدوغونو و بو قدر معجوسی قایدالارینا اویدوغونو بیلرسه، شک یوخدورکی چوخلاری اوندان اؤز دؤنده ررلر. دئمک اولار جناب دفتری نین باخیش آچیسى امامیه محورلی ایدئولوژیک و سیاسال بیر گؤروشدن قایناقلانا، طرفسيز آراشدیرماجی قونومندان چوخ اوزاقدیر.

-بو حاقدا اشاره اولونمالیدیر، آذربایجان تورکلرین و داها گئنیش حالدا شیعی تورکلرین چالیشمالاری مذهبی حرکتلر و اونلارین تاریخی حاقدا، یوخ درجه ده دیر، و بورادا ژان پل سارترین بیر سؤزو یئرینده اولاجاقدیر، او مارکسیسم و اونون تهلیکه لری حاقدا دئیر: بو حرکتین ضررلرینی تانیب اؤنله مک اوچون اونلارین درینلیکلرینه گیریپ تانییب و تجزیه تحلیل ائتمک لازیمدیر. بو موضوع عینا غلات مذهبی حاقدا گئچرلیدیر.

-نومسال آراشدیرمالاردا، تاریخ بویو آذربایجان تورکلری ایچینده، دیگر گله نکلر کیمی، مذهبی قایدا قانونلاریندا، شفاهی و سؤزلو اولدوغونو اونوتماق لازیمدیر، نئجه کی کئچمیش تورکلر اؤز تاریخلرینی اطرافلی شکیلده یازمامیشلار و اونلارین تاریخلرینی داها چوخ تورکلرین ادبی کتابلاریندان و اؤز گله لرینین

کتابلاریندان اؤیره نیریک، مذهب و اینانچ حاقدادا بو دورومو گۆروروک، بو اوزدن بو حاقدا داها چوخ ادبیات دا و آیری دئییشله دیوان ادبیاتینا و عاشیق داستانلارینا دقت ائتمه میز لازیمدیر. بو حاقدا گوستا و لئبون و ریچارد رورتی نین سۆزلرینی خاطیرلاتماق لازیمدیر. بئله کی بیر اینانچ اورتایا چیخدیغی نوقطه دن، آیری قۇومون ایچینه گیرمک ایسترسه، مستقیم حالدا گئدیشی ممکن دئییل، بلکه او قۇومون گله نک و گۆره نکلرینه اویقون حالا گله رک گئدر، و آیریجا رورتی یه گۆره بو حرکت، مستقیم شکیلده اورایا گنده ییلمز بلکه خالق ادبیات و اینجه صنعت واسطه سیله تحقق تاپار.

وجود ویا واراؤلوش existence: وجود ویا واراؤلوش، واراؤلوشچو فلسفه لرده، وارلیقلار و یارتیققلاردان، یعنی «ما هو»=ماهو: ندیر او؟» جاوابیندا سؤیله نن موجود و یارتیققدان فرقلیدیر. و دائما دیشیم حالیندا اولان و دورمادان یارانش حالیندا اولان فعلیته و ائدیمسلیگه دئییلیر.

هاید گتره گۆره، باتی دونیاسی، ارسطودان ایندییه قدر، همیشه موجود و یارتیققلاردان (existent) ویا هاید گترین ترمینیجه (das Seinde) دان، دانشاردیلار، حالبوکی، متافیزیکی، اصلی قونوسو، واراؤلوش/وجود (existece) و اونون دئییشیله دازاین (das Sein) دیر. گویا صدرانین سۆزویله بو سۆز اؤرتوشور. [قائناق ۸۴؛ دکتر سید حسین نصر، تاریخ فلسفه اسلامی ص ۱۹۶].

وجود اصالتی: اصالت وجود؛ وجود تملیکی؛ وجود چولوق (existism):

وجود چولوقلا، واراؤلوشچولوق (اگرستانسیالیسم)، بیر بیریندن فرقلی گۆروشلدیر. وجود چولوق دان منظور یالنیز واجب الوجود دور، اگرستانسیالیسم ده عینی وجوددان سۆز گئتمیر، آیریجا وحدت وجود تئوریسینده اولان وجودداندا سۆز گئتمیر، وجود چولوق، یئنی پلاتونچولارین تئورسی کیمی یالنیز صدور و تشآن-دایانان بیر گۆروش دور.

وجود رابط و مستقل: copulative existence and independent. علامه طباطبایی نهاییه الحکمه،

کتابیندا (المرحلة الثانية في الوجود المستقل و الرابط) بؤلومونده، موجودو ایکی قیسمه بؤلر.

۱-وجودو اؤزونده اولان موجود، بو موجودو، مستقل وجود، محمولی و یا نفسی آدلاندیریریق.

۲-وجودو غیرده اولان موجود، بو موجودو، وجود رابط یا حرفی (باغلاچ)، آدلاندیریریق.

فی نفسه و لنفسه وجود: (وجود فی نفسه being for itself و وجود لنفسه being in itself)

آشاغیداکی مطالب بدایه الحکمه و اسفاردان آلیناراق ییغجام حالدا یازیلیمیشدیر:

وجود، ایکی نوع اولاراق تانینیر: فی غیره، فی نفسه.

-فی غیره وجود، ماهیت سیزدیر، مستقل حالدا ایدراک اولونا بیلمز، مستقل معنایا مالیک دئییل، یالنیز آیری بیر وجود واسطه سیله وارلیغی ایدراک اولونا بیلیر (مثلا حسن بن کتابی).

کتابهای دیگر از انتشارات سومر نشر

- ۱- ارک سۆزلویو، فرهنگ ترکی دوجلدی ارک، چاپ احرار و سومر نشر، (حاوی ۱۱۵۰۰۰ لغت) ۲۰۴۸ صفحه. وزیری ۱۳۸۹.
- ۲- الدُرّة المُضیّة فی اللّغة التُّرکیة (فرهنگ ترکی، عربی، فارسی، نوشته شده در ۷۰۰ سال پیش، ارگین. چاپ دوم ۱۴۴ صفحه ed-dürretül muziyye fil-lügħit türkiyye
- ۳- لغات ترکی متداول در تبریز قدیم بر مبنای لغات ترکی بکار رفته در نسخ سه گانه صحاح العجم، تنظیم سحر جعفرزاده، ویرایش جفرلی، ۱۸۰ صفحه، رقعی، چاپ ۱۳۹۸، ۱۳۹۹ Sehahulecem türkce
- ۴- اسلامیتدن اؤنجه تۆرکلرین تاریخی (تۆرکجه)، یازارلار: کامران گورون، فاروق سومر، رنه گروسه، کؤچورنلر: جفرلی، حسینعلی زاده، ۴۱۲ صفحه، وزیری، چاپ ۱۳۹۰، ۱۳۹۷.
- ۵- جۆیزچی فلسفه تاریخی، یازار احمد جۆیزچی، ۳ جلدده، ۱۸۰۰ صفحه، وزیری، چاپ اول، ۱۳۹۶، چاپ دوم (همراه با ویرایش) ۱۳۹۷، کؤچورن و چئویرن جفرلی.
- ۶- فلسفه نین اساسلاری، غرب و شرق فلسفه سی، تولین بومین، چوبوقچو، جلد اول: ۳۷۶، جلد دوم: ۳۶۰ صفحه، وزیری. ۱۳۹۵، ۱۳۹۷، کؤچورن و چئویرن و تعلیقات یازان جفرلی.
- ۷- واراولوشچولوق (اگزیتانسیالیسم)، ژان پل سارتر، ۱۴۰ صفحه، رقعی، ۱۳۹۴، جفرلی.
- ۸- تومرئیس خانیم (تومروژ آنا) کؤچورن، بهمن نصیرزاده. ۱۳۹۷، ۱۸۰ صفحه، رقعی.
- ۹- آواجیق، یازار مهدی همت زاده، ۲۷۶ صفحه، وزیری، ۱۳۹۶.
- ۱۰- شنگولو منگولوم تاختا گولوم. یازار: حسن ساری زاده، ۱۳۹۶، ۸۰ صفحه، وزیری.
- ۱۱- شخصیت های قصه های آذربایجان، حسن م. جعفرزاده، ۲۲۰ صفحه، رقعی. ۱۳۹۱.
- ۱۲- فلسفه چیلیک و علمی آراشدیرمالارین تملدashi گورونتویلیمی، هوسئرل. جلد ۱، ۳۴۸ صفحه، جلد ۲، ۳۷۰ صفحه، وزیری، برگردان و تعلیقات به تورکی آذربایجانی، جفرلی، ۱۳۹۶.
- ۱۳- آچیق توبلوم و دوشمانلاری، کارل پوپر، ییغجام متین، ۱۸۰ ص، وزیری، کؤچورن و چئویرن جفرلی ۱۳۹۷.
- ۱۴- حدیقه السعدا (موتلولار باخجاسی)، فضولی، ۵۳۶ صفحه، وزیری، کؤچورن و تعلیقت یازان جفرلی. ۱۳۹۸.
- ۱۵- غزالی دُن صدرايا فلسفه و حکمت (وحدت وجود و وحدت شهود)، ۵۲۰ ص، وزیری، اسماعیل جفرلی، ۱۳۹۹.
- ۱۶- آتایلا حکمرانی سلحشور و عادل، سحر جعفرزاده، رقعی، ۶۴ ص، چاپ چهارم، سال ۱۳۹۷.
- ۱۷- او تایدکی ماوی ائو (خانه آبی آنسوی دیگر)، صادق فیض اله نژاد (گونئیلی)، وزیری، ۲۴۴ ص، ۱۳۹۷.
- ۱۸- دوْمان (تورکجه شعر توْپلوسو)، اصغر باقری اقدم (دوْمان)، رقعی، ۳۰۰ صفحه، ۱۳۹۷.

from
Ghazali to Sadra
philosophy and theosophy

The unity of existence (pantheism)
and the unity of intuition

I. C.

کلاسیک اسلامی فلسفه
اسلامی فلسفه‌نین دیره‌نیش دؤورو
فلسفه‌نین هزیمتی و ادبیاتدا یانسیماسی
تشکیک وجود / وجوددا تشکیک
وحدت وجود و وحدت شهود
ادبیاتدا ملامیلیک حرکتی
جوهری حرکت
علیت (ندنسللیک)
ائلشدریل رئالیسم و ییلیمسل ییلگی
وجود رابط
اصالت وجود (وجود چولوق)
حضور ییلیم و عرفانی شهود
نفس و عاقل و معقول بیرلیگی
سؤزلوک و قاینقلار و آدلار...



تیریز - اول خیابان طالقانی، نشر اختر
تلفن: ۳۵۵۵۳۹۳ - ۴۱

ISBN: 978-600-8788-42-3

